

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2020

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“

finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-76)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-73-3

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PERSONALIJS

Jolita Sarcevičienė

„Ieškau jūsų mylistos pono po visas keturias pasaulio šalis...“ Antano Kazimiero Sapiegos laišakai Merkinės administratoriui Vaitiekui Kuževskiui . . . 18
“I am Looking for your Grace in all Four Corners of the World...” Letters of Antoni Kazimierz Sapieha to Administrator of Merkinė Wojciech Kurzewski. *Summary* . . . 43

Bernadetta Manyś

Samotna w miłości? Autokreacja epistolograficzna Anny z Mycielskich Radziwiłłowej . . . 44
Meilės vienišė? Epistolografinis Onos Mycielskytės-Radvilienės sąjūvaizdžio kūrimas. *Santrauka* . . . 56

Андрей Мацук

Деятельность Леона Казимира Шемета в общественно-политической жизни Великого княжества Литовского в первой трети XVIII в. . . . 57
Leonas Kazimieras Šemeta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomeniniame-politiniame gyvenime XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Santrauka* . . . 70

Tomasz Ciesielski

Dwa poselstwa oboźnego litewskiego Ignacego Ogińskiego na dwór petersburski. Rola Litwinów w kontaktach dyplomatycznych z Rosją w latach 1711–1763 . . . 71
Dvi Lietuvos stovyklininko Ignato Oginskio pasiuntinybės į Sankt Peterburgą: lietuvių vaidmuo diplomatinuose santykiuose su Rusija 1711–1763 metais. *Santrauka* . . . 104

Dariusz Rolnik

Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793) . . . 106
Politiniai ir ideologiniai paskutiniojo Minsko vaivados Adomo Chmaros kelionės į Sankt Peterburgą pėdsakais (1793 m.). *Santrauka* . . . 116

Aldona Prašmantaitė

Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai . . . 117
Strokes from the Career of Franciszek Ksawery Michał Bohusz. *Summary* . . . 135

IDĖJOS, SIMBOLIAI, PRAKTIKA

Vilius Mačkinis

Prigimtinės tvarkos idėja kaip Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus politinio mąstymo pagrindas . . . 138

Idea of Natural Order as a Basis for Political Thinking in the Sermons of Mykolas Pranciškus Karpavičius. *Summary* . . . 168

Magdalena Górska

Emblematyka w Rzeczypospolitej epoki Oświecenia – metamorfozy tradycji symbolicznej . . . 170

Abiejų Tautų Respublikos emblematika Apšvietos epochoje – simbolikos tradicijos metamorfozės. *Santrauka* . . . 189

Stanisław Witecki

Józef Kazimierz Kossakowski and the Everyday Life of Priests in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Period of Enlightenment . . . 190

Juozapas Kazimieras Kosakovskis ir kasdienis dvasininkų gyvenimas Apšvietos epochos Abiejų Tautų Respublikoje. *Santrauka* . . . 204

Adam Stankevič

Viešųjų bausmių taikymas Kauno pilies teisme XVIII a. antrojoje pusėje ir jų vykdymas . . . 205

Assignment and Administration of Public Punishments by Kaunas Castle Court in the Late Eighteenth Century. *Summary* . . . 227

REFLEKSIJOS

Darius Baronas

Didžiųjų istorijos įvykių atspindžiai Mažesniųjų brolių konventualų memoriale: XVIII–XIX a. pradžia . . . 230

Great Events as Reflected in the Memorial Book of Friars Minor Conventual: Eighteenth to Early Nineteenth Century. *Summary* . . . 249

Aleksandra Skrzypietz

Sapiehowie i ich związki z Karolem XII – refleksja rodu nad wydarzeniami z przełomu wieków . . . 250

Sapiegos ir jų ryšiai su Karoliu XII – amžių sąvartos įvykių refleksijos. *Santrauka* . . . 268

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Politinės ir geopolitinės Augustino Midletono refleksijos (1790–1792) . . . 269

Political and Geopolitical Reflections by Augustyn Middleton (1790–1792). *Summary* . . . 293

Lina Balaišytė

Vincentas Ignacas Marevičius apie save ir Tėvynę: XVIII a. pabaigos literato (savi)refleksijos . . . 294

Wincenty Ignacy Marewicz about Himself and the Homeland: (Self) Reflections of the Late Eighteenth-Century Writer. *Summary* . . . 322

Rūta Janonienė

Apie oberbombardyro Vaitiekaus Ivaškevičiaus 1791 m. Vilniaus piešinį . . . 323

About the 1791 Picture of Vilnius by Oberbombardier Wojciech Iwaszkiewicz. *Summary* . . . 334

Domininkas Burba

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų refleksijos apie politines permainas 1794 m. pabaigoje – 1795 m. privačios korespondencijos duomenimis . . . 335

Reflections of Inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania on Political Changes at the End of 1794 to 1795 according to the Data of Private Correspondence. *Summary* . . . 357

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Zigmantas Kiaupa. *Lietuvos istorija*, t. VII, d. 2: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 724 p. ISBN 978-609-8183-53-5 / *Robertas Jurgaitis* . . . 360

Remigijus Civinskas, Liudas Glemža. *Kauno miestiečių elito kaita 1764–1831 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019. – 312 p.

ISBN 978-609-467-376-49 (spausdintas), ISBN 978-609-467-375-7 (internetinis) / *Virgilijus Pugačiauskas* . . . 364

Iliustracijų sąrašas . . . 366

Asmenvardžių rodyklė . . . 368

Vietovardžių rodyklė . . . 386

PRIGIMTINĖS TVARKOS IDĖJA KAIP MYKOLO PRANCIŠKAUS KARPAVIČIAUS POLITINIO MĄSTYMO PAGRINDAS

VILIUS MAČKINIS

Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Anotacija. Straipsnyje analizuojama prigimtinės tvarkos idėja Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus pamoksluose. Teigiama, kad politinis pamokslų turinys diegia iš prigimtinės tvarkos sampratos kylančias visuomeninės būsenos, laisvės ir pilietiškumo sampratas, pagrįstas racionaliojo proto ir tikėjimo sąveika. M. P. Karpavičius, akcentuodamas iš prigimtinės tvarkos kylančius politinius įsipareigojimus, pabrėžė pilietiškumo ugdymą kaip gerai sutvarkytos valstybės pagrindą. Šioje prigimtinės tvarkos koncepcijoje galime atrasti modernaus mąstymo bruožus, liudijančius, kad apšviestasis protas iš prigimties pajėgus per visuomenės gerovės siekius suvokti naudą sau.

Reikšminiai žodžiai: Mykolas Pranciškus Karpavičius, prigimtinė tvarka, visuomeninė būsena, laisvė, pilietiškumas.

Mykolas Pranciškus Karpavičius (*Michał Franciszek Karpowicz*, 1744–1803) – puikiai pažįstama asmenybė XVIII a. tyrinėtojams. Vienas geriausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVIII a. antrosios pusės oratorių, garsėjęs savo iškalba ir pamokslais¹, M. P. Karpavičius atstovavo „racionalistiniam, klasicistiniam, fiziokratiniam Apšvietos *mainstreamui*“². Savuosiuose pamoksluose daug dėmesio skyręs socialiniams dalykams, akcentuodamas valstiečių švietimo svarbą³, jis tapo epochos, kurioje „pradedamas vertinti protas“⁴, simboline figūra. M. P. Karpavičiaus pamokslų vertimai į lietuvių kalbą, tapę svarbiu žingsniu lituanistikos istorijoje⁵, leidžia geriau pažinti ir tyrinėti Apšvietos epochos mąstymo išskirtinumą

1 *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, sudarytojas Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 331.

2 Dalius Viliūnas, *Mauricijus Pranciškus Karpis. Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017, p. 14–15.

3 Aldona Prašmantaitė, Dėl Lietuvos katalikų dvasininkijos dalyvavimo Edukacinės komisijos veikloje, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 64.

4 Kristina Mačiulytė, Mykolas Pranciškus Karpavičius ir piliečių tautos idėja, in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 32.

5 Dalius Viliūnas, *Mauricijus Pranciškus Karpis*, p. 14–15.

į istorijos lauką retai užklystantiems tyrėjams iš kitų disciplinų. Būtent socialinė M. P. Karpavičiaus pamokslų tematika, reiškiamas santykis su valstybe, pagrįstas teisių užtikrinimu ir pareigų vykdymu, pabrėžiant patriotines nuostatas, piliečių laisvės idėją, emocinį ryšį tarp tėvynės ir piliečių⁶, leidžia kalbėti apie naują valstybės pilietinio ugdymo programą, kurios vienas siekinių buvo kuo visapusiškesnis išsilavinimas. Ši politinė M. P. Karpavičiaus pamokslų linija politikos mokslų tyrėjus domina pateikiamomis valstybės ir jos pertvarkos, piliečio ir visuomeniškumo sampratomis. Straipsnyje analizuojama M. P. Karpavičiaus pamoksluose pateikiama esminė politinė idėja, apibrėžianti M. P. Karpavičiaus politinę mintį – prigimtinės tvarkos koncepcija.

Tikėjimas, protas ir racionalumas kaip pažangos pagrindai

Suvokiant tiek paties M. P. Karpavičiaus kaip dvasininko, tiek Bažnyčios institucijos vaidmenį įgyvendinant švietimo tikslus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. antrojoje pusėje, akivaizdus tampa bažnytinių bei politinių tikslų persipynimas. Kaip pastebi Dalius Viliūnas, M. P. Karpavičius „vykdė popiežiaus Pijaus VI enciklikos (*Inscrutable*, 1775 12 25) nurodymą dvasininkams, jog aiškinant Evangelijos tiesas negalima apeiti ir visuomeninių klausimų“⁷, todėl M. P. Karpavičiaus pamokslai įprasmintini ir kaip katalikiškos Apšvietos tikslų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje siekiantys tekstai. Tokia diegta Apšvieta nebuvo radikali visuomenės ir valstybės pertvarka, grįsta senųjų autoritetų atsisakymu, moksliniu neutralumu ar Bažnyčios kritika. Joje pynėsi bažnytiniai švietimo tikslai ir mokslo pažanga. Šią katalikišką Apšvietą gerai apibendrina Romano Plečkaičio nusakyta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio veiklą apibūdinanti nuostata, jog „modernioji katalikybė savo siekius gali įgyvendinti realizuodama Apšvietos ideologijos iškeltus pasaulietinės reikšmės tikslus“⁸. Šie pasaulietinės reikšmės tikslai pirmiausia rėmėsi ūkiniu krašto gerovės kėlimu ir visų sričių pertvarka, siekiant jų našumo. Toks švietėjų politinis mąstymas sietinas su gamtos tvarkos ar prigimtinės tvarkos koncepcija, kuri dažnai tapo politinių doktrinų pagrindu. Šioje mąstymo tradicijoje buvo siekiama „aiškinti pareigas – tėvams, bendrapiliečiams, Dievui, pačiam sau“, „rengiant jaunimą pilietiniam gyvenimui valstybėje, kurios bajorija šimtmečiais teigė savo teises ir laisves ir vengė atlikti pilietines pareigas“⁹.

6 Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 159.

7 Jeronimas Stroinovskis, *Prigimtinės teisės mokslas*, sudarytojas Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 230.

8 Romanas Plečkaitis, Švietimo reforma Lietuvoje ir jos padariniai filosofijai, in: *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse*, sudarytojas Dalius Viliūnas, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008, p. 99.

9 *Ibid.*, p. 28.

Tai fiziokratinė mąstymo tradicija, kurios centre buvo siekis moralinę tvarką grįsti fizine tvarka, kuri pirmiausia reikėsi prigimties konstrukto pripažinimu (deramos moralinės, ekonominės, politinės tvarkos rengimo sąlyga – žmogaus prigimties pripažinimas¹⁰). Šis moralės mokslas centrine mokymo ašimi padarė prigimtinę teisę ir „konstravo *de facto* dogmatinę sistemą, iš esmės neleidžiančią dar labiau liberalių, alternatyvių sprendimų“¹¹.

Analizuodamas šį švietėjų mąstymą Abiejų Tautų Respublikoje, Stanisławas Janeczka teigia, kad Apšvietos atnešti pokyčiai dažniausiai pristatomi kaip nekritis ir spontaniškas bandymas į XVII–XVIII a. filosofinę sistemą įtraukti modernaus gamtos mokslo problemas, o etines ir socialines Apšvietos problemas – į sistemingą krikščioniškojo aristotelizmo gynybą, nors šie kultūrinio mąstymo režimai buvo nesuderinami. To meto vadinamoji *Philosophia recentiorum* dažnai vertinama kaip eklektizmo forma, tai yra kaip struktūriškai ir kultūriškai nenuosekli, pereinamoji, neišbaigta ir priklausoma¹². Apšviestoji *Philosophiae recentiorum* pasitelkė argumentavimo metodą ne tik empiriniuose, indukcinuose gamtos moksluose, tačiau ir filosofijoje ir taip išskėlė racionalizmą ir natūralizmą. Racionalizmas pirmiausia teigė autoritetų pirmenybę ir tinkamų sprendimų naudojimą, nepriklausomai nuo jų šaltinio. Kitaip tariant, racionalistinis mąstymas buvo pritaikytas ir krikščioniškosioms tiesoms aiškinti (tikroji tiesa suderinama su proto ir racionalumo principais, nors nebūtinai suprantama, nes atsveria kognityvinius gebėjimus).

Ši mąstymo ir švietimo forma rėmėsi žmogaus prigimties principais, per kuriuos Dievo suteiktas protas leidžia siekti abiejų tikslų – tikėjimo ir pasaulietinių. Puikus to pavyzdys – iki mūsų dienų išlikę studijų tvarkaraščiai ir dėstytojams skirtos instrukcijos, kuriose nurodomas privalomas jų paskaitų turinys. Tokios instrukcijos 1783–1784 m. M. P. Karpavičiaus Moralės mokslų fakultete dėstytam teologijos istorijos kursui nurodo jį turint mokyti, kad

mokslas rodo, jog prigimtinio proto naudojimas tikėjimo reikaluose įrodo, jog Dievo apreiškimas ir tikėjimas nei suteikti, nei parodyti nieko negali, kad kas nors aiškiai prieštarautų sveiko proto principams ar nuo aistrų laisvam ir sveikam įgimtam protui. Todėl tikėjimas ir racionalumas [protas] neveikia kaip amžinos Teisybės ir Dievo priešingybės, tačiau dar daugiau, kaip teigia žymusis Tournely, abipusiškai savo veiksmais skatina, patvirtina, gina, stiprina ir tobulina apšviestojo proto tikėjimą¹³.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Dalius Vilūnas, *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 31.

¹² Stanisław Janeczka, *Oświecenie chrześcijańskie: z dziejów polskiej kultury filozoficznej*, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1994.

¹³ Mykolas Pranciškus Karpavičius, Nurodymai Teologijos istorijos kursui, 1783–1784, in: *Prospectus Lectionum in Alma Academia et Universitate Vilnensi [...] ad instaurationem studiorum ex*

Ši racionalaus proto ir tikėjimo sąveika buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietos pagrindas. Pasaulietiniai tobulėjimo tikslai, kurių atspirtimi buvo Vakarų Europos moksliniai atradimai ir pasiekimai, tapo švietimą veikiančiu kontekstu valstybėje, kurioje švietimas ir švietimo idėjų sklaida priklausė dvasininkams. Mokslo pažangos idėjomis, perkeltomis į reformuotas mokyklų programas, siekta įveikti šalies atsilikimą išlaikant krikščioniško tikėjimo diegiamas (tradicines) moralines nuostatas. Apšvietos tikslai, susieti su praktine žmogaus ir piliečio ugdymo programa, buvo diegiami per krikščioniškojo gyvenimo principus, kurie mokė, kaip tikram krikščioniui dera elgtis šeimoje ir valstybėje.

Tokio praktinio krikščioniško mokymo įtaka politiniam mąstymui buvo netiesioginė ir reiškėsi kaip apšviestojo piliečio ugdymo programa. Tokioje programoje valstybės sąrangos, valdytojo ir valdančiųjų santykiai buvo suprantami kaip tam tikro doros (tikėjimas) ir apsišvietusio (mokslas) žmogaus ir piliečio veiksmų išvestinė: gera ir teisinga valdžia kyla būtent iš tikėjimo ir mokslo tiesų laikymosi. Vilniaus universiteto spaustuvėje 1780 m. išleistame prancūzų jėzuito Pierre'o Gattey knygos *Kritinis, moralinis ir politinis katekizmas, skirtas jauniems lenkų bajorams* (orig. *Catéchisme critique, moral et politique, à l'usage des jeunes seigneurs polonois*, 1774) vertime į lenkų kalbą į klausimą „Koks žmogus turi prigimtine teisę valdyti kitus?“ atsakoma: „Toks, kuris turi daug išminties, dorovės ir drąsos. Daug išminties – kad pasiektų teisybę, daug dorovės – kad jos siektų, ir daug drąsos – kad abu šiuos dalykus įvykdytų.“¹⁴

Išmintis ir dorovė aiškinami kaip savybės ir įgūdžiai, kuriuos privalu lavinti pirmiausia. Toks aiškinimas laikėsi nuostatos, kad, įveikę tamsumą ir įgiję žinių bei vadovaudamiesi tikėjimo nuostatomis, piliečiai savaime ims kurti stiprią, gerai su tvarkytą valstybę. Knygoje teigiama, kad stipriausia valstybė bus ta, „kurioje teisės grindžiamos ne baime, bet protu ir kurioje vyrauja siekis kurti galingą valstybę“¹⁵.

Protas ir išsilavinimas buvo suvokiami kaip pagrindas pareigoms suprasti. Pareigų aiškinimas buvo neatsiejamas nuo prigimtinės būklės, o tai nulėmė persiklojantį krikščionišką ir pilietinių pareigų mokymą, kuriame krikščioniškos tikėjimo pareigos ir pilietinės iš prigimties (kilnios) kylančios pareigos papildydavo vienos kitas siekiant tų pačių tikslų – tobulesnio tikinčiojo ir piliečio. Esant tokiai sąveikai moraliniai imperatyvai kildinami iš prigimtinės būklės, kuri ir lemia tai, kad įsipareigojimai įgyja politinį turinį. Todėl bendrieji krikščioniškieji

---

anno 1783 in annum 1784 (ex anno 1784 in annum 1785) propositus, Vilnae: Academia et Universitas Vilnensis, 1783, 1784; *Układ lekcji w Kollegium Moralnym*, 1783–1784, Wilno: Academia et Universitas Vilnensis, 1783, 1784. Lotynų ir lenkų kalbomis. British Library archyvas, Nr. 003942248, UIN: BLL01003942248.

14 Pierre Gattey, *Nauka rozsądna, obyczajowa, y polityczna / Od uczonego niegdys jezuitu, x. Piortra Gattey Francuskim językiem napisana, teraz na Polski przelożona, i dla więkšzey wygody porządkiem materyi ułożona*, W Wilnie: w Drukarni Królewskiej przy Akademii, 1780, p. 151.

15 *Ibid.*, p. 152.

pamokymai, pavyzdžiui, 1787 m. Akademijos spaustuvėje išleisto Juzefo Legovičiaus vadovėlio *Santuokinė būklė, arba Laimingo gyvenimo tarp sutuoktinių ir taisyklingo krikščioniško auklėjimo taisyklės*¹⁶, įgydavo politiško aspekto, nes akcentuodavo ne tik iš tikėjimo, bet ir iš gyvenimo tarp žmonių kylančius įsipareigojimus. Tokia pareigų hierarchija turėjo ugdyti apsišvietusią kartą, mąstančią apie savo padėtį ir įsipareigojimus. Kaip rašoma iš italų kalbos verstame vadovėlyje *Moralės mokslo pradmenys*, skirtame besilavinančiam jaunimui, pirmiausia esi krikščionis, dėl to „privalai vykdyti religijos, kurią išpažįsti, pareigas“, o dėl to, kad esi kilmingas, privalai vykdyti ir išskirtines kilmingiesiems priklausančias pareigas:

[...] būti vertam savo prigimimo. Pirmiausia kilmingumas prasideda nuo sielos. Prigimtis tik suteikia galimybes atskleisti kilmingumą. Tačiau norėdamas būti iš tiesų vertas, kad nenusižengtum savo prigimčiai, visada turi elgtis garbingai, laikytis kilmingų papročių ir gyvenimą puošti kilmingais žygdarbiais.¹⁷

Šis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietai būdingas socialinių santykių aiškinimas, „prasidedantis pirmiausia nuo sielos“, apibrėžė individo vietą per tai, kad Dievo duotoji tvarka kiekvienam suteikia galimybę išpildyti savo pareigas pagal prigimtį, kaip jaunimas mokomas minėtame vadovėlyje: kiekvienas yra Dievo ir tėvų kūrinys, todėl „pirmoji tavo pareiga ir pirmoji tavo atsakomybė yra Dievui ir tėvams“. Šios pareigų grandinės pabaigoje buvo visuomeniniai įsipareigojimai, o šių santykių kuriami saitai yra perprantami protu:

Esi, be kita ko, sutvertas kaip racionalus [protingas]; kaip kūrinys esi lygus su kitais, kaip racionalus privalai vadovautis protu. Žmonės yra valdomi racionalumo, ir visi, visuomeniniais saitais tarpusavyje suvienyti, kad kiekvienas pagal savo esamą padėtį vykdytų savo pareigas.¹⁸

Visuomeninių saitų aiškinimas buvo grindžiamas gamtos tvarkos principais. Visuomeninė padėtis buvo suvokiama kaip tokios Dievo tvarkos išdava, reiškianti, kad žmogus, kaip socialus visuomenės narys, apdovanotas protu ir turi priimti sprendimus, kurie kurtų jo gerovę. Tokį mąstymą puikiai iliustruoja Franciszeko Ksawero Dmochowskio mokymas, jog

16 [Józef Łegowicz], *Stan małżeński: czyli prawidła szczęśliwego między małzonkami pożycia y porządnego a chrześcijańskiego wychowania dzieciak, przez x. Józefa Łegowicza, nauk wyzwolonych, filozofij i świętey teologij doktora, plebana kościoła Korcożyskiego, zebrane y na pożytek powszechności do druku podane*, W Wilnie: w Drukarni Królewskiej przy Akademij, 1787.

17 *Początki nauki moralney dla użytku młodzieży krotko zebrane*, z Włoskiego języka przez J. X. M. [...] przetłumaczone, W Wilnie: w drukarni J. K. Mci przy Akademij, 1792, p. 2–3.

18 *Ibid.*, p. 2.

pati žmogaus prigimtis žmogų visuomenėje įkurdina: todėl visuomeninis gyvenimas kyla iš pačios gamtos. Turime gyventi su kitais žmonėmis, nes be jų apsieiti negalime, o pati gamta mus visuomeniniam gyvenimui paruošia. Turime nuolatos bendrauti su kūrinių (kitais sutvertaisiais) ir visais mums iš prigimties lygiais su kitais kūrinių, tokiais kaip mes, jautrumu ir protu apdovanotais; todėl mums priklauso išmokti, kaip su jais turime deramai elgtis. Nuo gero ar blogo mūsų elgesio pasaulyje mūsų gyvenimo laimė ar nelaimė priklauso. Gerai pamąstykime apie save, ko norime ir kuo bjaurimės, ko gailimės ir ko neapkenčiame, ir tuomet lengvai suprasime, kaip mums priklauso elgtis kitų atžvilgiu¹⁹.

Šis iš gamtos tvarkos kylančios visuomeninės būklės aiškinimas buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės minties pagrindas. Jame telpantis racionalaus ir protingo individo ugdymo tikslas sujungė bažnytinio pasaulietinio gyvenimo aspektus, kurių pasekmė buvo išugdyta ir nauja, kitaip (apšviestai) mąstanti piliečių karta. Šioje mąstymo tradicijoje politinė mintis reiškėsi per fiziokratų idėjas ir prigimtinės teisės teoriją, kurios esminis elementas politinei laisvei ir tvarkai apibrėžti buvo visuomenės sutartis. Šios idėjos ne kvestionavo politinę sistemą, bet skatino persvarstyti sarmatiškąjį respublikonizmą. Kitaip tariant, toks politinis mokymas išliko respublikoniškas ir, lygiai kaip savuosiuose *Discourses* pabrėžė Algernonas Sidney'is, akcentavo, kad geriausias valdymo formos nėra, tačiau pati blogiausia – tironija, o geriausia valdymo forma yra laiko ir vietos produktas²⁰. Visuomenės sutarties teoretikų akcentuojamas susitarimas iš esmės svarbus dėl pagrindinio valstybės, kaip sutartinio produkto, klausimo. Tačiau atsakymas į klausimą, kodėl reikalinga visuomenės sutartis, nebuvo vienodas (plg. Thomaso Hobbeso, Johno Locke'o ir Jeano-Jacques'o Rousseau skirtumus).

T. Hobbeso prigimtinės tvarkos dėsniai iškelia žmonijos norą išlikti, kurį galima įgyvendinti tik kiekvienam siekiant taikos ir laikantis susitarimų. T. Hobbeso mintimi, kad, sudarydami visuomeninę sutartį, kiekvienas individualiai sutinkame atsisakyti savo teisės į viską ir sutinkame pasitenkinti tiekia laisvės, kiek suteiktume kitiems savo atžvilgiu, pabrėžiama, jog visuomenės sutartimi laisvės atiduodamos naujai įsteigta valdžia, kuri turi teisę lemti politikos valdymą. Tačiau J. Locke'as laikėsi pozicijos, kad prigimtinė laisvė, duota Dievo, nėra hobsiška, tai nėra laisvė be įstatymų iki T. Hobbeso minimo ekstremumo „kaip teisė į viską, netgi į vienas kito kūnus“²¹. J. Locke'as laikosi požiūrio, kad Dievo duoto racionalumo užtenka,

19 Franciszek Ksawery Dmochowski, *O cnotach towarzyskich i występkach im przeciwnych*, w Wilnie: w Drukarni Akademickiej, 1799, p. 1.

20 Algernon Sidney, *Discourses Concerning Government*, ed. Thomas G. West, Indianapolis: Liberty Fund, 1996 [1698]. Prieiga per internetą: <http://oll.libertyfund.org/titles/223> [žiūrėta 2019 10 29].

21 Thomas Hobbes, *Leviathanas*, Vilnius: Pradai, 1999, p. 141–142.

jog perprastume pagrindinius prigimtinės teisės principus, o prigimtinės teisės principai ne sumenkinami, bet sustiprinami valstybės ir valdžios institucijomis.

Remiantis šia koncepcija pažymima, kad laisvė yra prigimtinių teisių išsaugojimo garantas, bet ne politikos pasekmė. Kadangi absoliuti valdžia gali priklausyti tik vienam Dievui, racionalių ir laisvų individų prigimtinė tvarka išreiškiama susitarimu. Vadinas, kaip teigė J. Locke'as ir A. Sidney'is, karaliai nėra tėvai ir politinis autoritetas nėra paternalistinis – jis kyla iš su(si)tarimo, kad atstovaujamoji valdžia yra geriausia valdymo forma, kad karaliai įgauna valdžią tik tiek, kiek laikosi konstitucinių politikos įstatymų, o natūralus tokių įstatymų saugotojas yra visuotiniai susirinkimai.

Pagal tokią tvarkos sampratą akcentuojami respublikonizmo kaip pilietinių dorybių įtvirtinimo ir mišrios bei subalansuotos valdymo formos sukūrimo idealai. Šiems idealams pasiekti Abiejų Tautų Respublikoje buvo būtina keisti ne valdymo sistemą, tačiau tam tikras jos manifestacijas: laisvės ir su ja susietos prigimtinių teisių ir pareigų, kylančių iš naudingo ir gero piliečio koncepcijų, sampratas. Paprastaiariant, tai labai paprastas tikslas, atitinkantis modernią valstybės kaip politinės (savi)organizacijos siekiant piliečių gerovės sampratą: valstybė turi rūpintis savo piliečiais ir siekti jų gerovės.

Gerai sutvarkyta valstybė būtų išeitis iš geopolitinės situacijos, kurioje buvo atsidūrusi Abiejų Tautų Respublika, tačiau valstybėje, kurioje bet kokia galios centralizacija buvo suvokiama kaip karaliaus galios augimas ir bajoriškos laisvės pažeidimas, norint pakeisti (efektyvinti) valdymą, reikėjo pakeisti mąstymą apie jį. Švietimas ir mokymas siekiant šios kaitos buvo ypač svarbūs: veikiami Apšvietos, jie siūlė ne politinius pokyčius, bet dorą ir gero piliečio ugdymą, kuris apšviestas tais pokyčiais pats ir pasirūpintų. Būtent tokias nuostatas savuosiuose pamoksluose teigė ir M. P. Karpavičius, siūlydamas laisvės sampratą, ugdydamas pilietiškumą ir politiniuose reikaluose akcentuodamas prigimtinę teisę.

Prigimtinės teisės mokymas

Prigimtinės teisės ir gamtos tvarkos koncepcijos neatsiejamos nuo Abiejų Tautų Respublikos politinio mąstymo ir mokymo. Gamtos (prigimtinės tvarkos) žodynas ir kalbėjimas apie įstatymus, teises ir tvarką buvo svarbus XVIII a. mąstyme. Prigimtinė teisė ir prigimtinė tvarka buvo tradiciniai konceptai, perimti iš Antikos stoikų ir teisininkų, perėję Viduramžių teologus ir atėję iki modernųjų moralistų ir teisės profesorų²². Būtent Apšvietos principai, pabrėžiantys žmogaus proto galią ir gebėjimą perprasti jam pateikiamas gamtos veikimo paslaptis, nurodančias teisingus žmogaus veiksmus, gamtą ir jos tvarką pavertė idealiu modeliu. Šis idealusis gamtos modelis

22. Martin Albaum, The Moral Defenses of the Physiocrats' Laissez-Faire, in: *Journal of the History of Ideas*, t. 16, Nr. 2, 1955, p. 181.

suteiktas Dievo, kuris pažinus per tą žmogui (Dievo) suteiktą protą. Prigimtinės teisės mokslas ir aiškinimas, apimantis šiuos klausimus, tapo ir politiniu mokymu, nes prigimtinė tvarka eina anksčiau bet kokios žmogiškos-politinės tvarkos.

Norint perprasti žmogaus vietą ir teises fiziokratų pateikiamoje mąstymo sistemoje, reikia suvokti, kad žmogaus teisių pagrindas apskritai yra susietas su bible teorija, o jų filosofinį pagrindą Apšvietos racionalistų mąstymas randa būtent prigimtinėje teisėje. Tiek T. Hobbesas, tiek J. Locke'as, tiek Baruchas Spinoza labai aiškiai pabrėžė egzistuojant žmogaus prigimtį, kurios pagrindas – gamtos, arba prigimties, ir įstatymo santykis, *natura cum lege* (gamta, arba prigimtis, kaip tvarka, arba įstatymas). Šioje teorijoje atsisakoma aristotelinio mąstymo, kur žmogaus prigimtis iškeliami kaip hierarchizuotos kosminės tvarkos refleksija.

Fiziokratai, būdami Isaaco Newtono ir Galileo Galilei'aus amžininkai, iš moderniojo mokslo pasiskolino gamtos ir įstatymo sąjungos sampratą. Anot fiziokratų, žmogaus teisės kyla ne iš žmogaus ir gamtos atskyrimo, tačiau iš šio dualizmo harmonijos: saugumas, arba išlikimas, yra ne laisvė, o privalomybė ir prigimtinė tvarka, kuri perprantama racionalumu. Tai toji tvarka, kuri nustato, kad joks žmogus neturėtų kėsintis į gyvybę. Tokiu būdu nusižengimas dieviškai tvarkai (dekalogui) stumia žmoniją į barbarybės būseną (visų karą prieš visus), todėl žmonėms, norintiems gyventi visuomenėse, privaloma šių taisyklių laikytis arba prarasti tai, kas yra žmogiška jų visuomenėse. Tad politinės teisės, kylančios iš žmogaus teisių, pačios siejasi su žmonija, arba žmoniškumu, ir nors pačių žmogaus teisių suformulavimas buvo modernybės išradimas, jų pagrindas – prigimtinė teisė²³. J. Locke'as teigia, kad įstatymų leidėjams kuriant įstatymus „taisyklės, kurias jie sukuria kitų žmonių ir savo veiksmams lemti, turi atitikti prigimtinės teisės reikalavimus – tai yra Dievo valią, kurios pasireiškimas ir yra pati prigimtinė teisė – ir pagrindinį prigimtinės tvarkos principą – žmonijos išsaugojimą, prieš kurį nėra tinkama jokia žmogiškoji sankcija“²⁴.

Fiziokratiškas tvarkos ir teisingumo aiškinimas, pagal kurį dieviškoji tvarka ir taisyklės yra esminė gero veikimo nuoroda, buvo vienas pagrindinių katalikiškos Apšvietos įrankių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Apeliuodamas į Katalikų Bažnyčios kaip dieviškosios tvarkos saugotojos vaidmenį, M. P. Karpavičius akcentavo dvasininkų pirmenybę moralės mokslo srityje. Popiežius, būdamas „viso krikščionybės moralinio mokymo tėvas ir mokytojas“²⁵, turi teisę ir pareigą bausti, paraginti ir „įspėti visus, kurie pažeistų su prigimtinė teise derantį moralės

23 Blandine Kriegel, *The Rule of State and Natural Law*, in: *Natural Law and Civil Sovereignty: Moral Right and State Authority in Early Modern Political Thought*, ed. Ian Hunter, David Saunders, London: Palgrave Macmillan UK, 2002, p. 13–26.

24 John Locke, *Second Treatise of Government and a letter concerning toleration*, Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 68.

25 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, šv. apaštalų Petro ir Pauliaus iškilmų proga [sakytas kun. Laterano kanauninkų bažnyčioje Antakalnyje 1788 metų birželio 29 dieną], in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 191–206, 305–328.

mokslą“²⁶. Akcentuodamas gamtos tvarką, jis pabrėžė, kad tik Dievo suteiktu racionalumu žmogus suvokia prigimtinės tvarkos reikalavimus ir tai, ko iš jo reikalauja Dievas (būtent tokios tvarkos laikymosi). Tokiu atveju tikėjimas tampa pagrindiniu doro ir teisingo gyvenimo moraliniu imperatyvu.

Šį proto ir tikėjimo santykį aiškiai identifikuoja fiziokratų doktrina. François Quesnay, formuluodamas gamtos tvarkos principus, buvo perėmęs dekartiškąjį sielos ir kūno dualizmą ir pritarė, kad žmogus sudarytas iš dvasios ir materijos – sielos ir kūno. Fiziokratai teigė, kad žmogus sudarytas iš dviejų dalių ir jomis abiem yra visuomenės narys, taigi turi vadovautis moraliniais ir fiziniais, arba gamtos, įstatymais, kurie atitinka jo dvejoją prigimtį ir išreiškia jo būvį. Tarp abiejų prigimčių vyrauja harmonija, jos susietos būtinuoju ryšiu, kurį tarp jų sukūrė Dievas, kad žmogus, paisantis šios tvarkos ir teisingumo, pasiektų socialinę laimę. Taigi gamtos tvarkos įstatymai tampa juntamu, perprantamu rodikliu, kuris atitinka ir moralinės tvarkos įstatymus²⁷. Toks prigimtinės teisės kaip fizinės ir moralinės tvarkos sąjungos aiškinimas leido atskirti gamtos tvarką ir būtinuosius (prigimtinius) žmogaus poreikius, pabrėžiant vienodą žmonių prigimtį, bet ne lygybę.

Politinėje sferoje toks mąstymas atvėrė kelią kokybiškai naujoms laisvių ir pareigų, tarpusavio įsipareigojimų, pilietiškumo ir visuomenės koncepcijoms, kurios nereikalavo pakeisti politinės santvarkos, tačiau apeliavo į valstybės ekonominę ir socialinę modernizaciją. Nuoseklus prigimtinės tvarkos akcentavimas politines reformas palieka visuomenei, kuri supranta prigimtinę teisę ir savo įsipareigojimus. Tad pirmoji valstybės užduotis yra užtikrinti prigimtinę tvarką, o politiniai sprendimai – jau tokios visuomenės išdava.

Prigimtinės nuosavybės klausimas, fiziokratų aiškiai susietas su teise į gyvybę, atspindėjo kūno ir sielos dualizmą, kur pagal prigimtį įstatymą Dievo suteikta gyvybė palaikoma pasitelkiant fizinę gamtos tikrovę. Kiekvieno individo pareiga tampa kuo efektyvesnis jo paties darbas, kad asmeninė nauda būtų kuo didesnė; socialiniai santykiai, atliepdami tą pačią utilitaristinę funkciją, lygiai taip pajungti šiam tikslui. Martinas Albaumas pabrėžė, kad toks socialinis natūralizmas pačią visuomenę darė natūralia individo veikimo erdve, kurioje gali būti visiškai ir be jokio konflikto įgyvendintos jo teisės, remiantis prigimtiniu racionalumu. Šiuos socialinio natūralizmo principus fiziokratai perėmė iš J. Locke'o *Antrojo traktato apie valdžią*. Kaip ir J. Locke'as, fiziokratai teigė: „Žmonės, besiremiantys racionalumu, be virš visų esančio bendro valdytojo, turinčio teisę juos teisti, yra tikroji prigimtinė būseną, arba tvarka.“²⁸ Tad visuomenė tampa fizine žmogiškojo gyvenimo privalomybe, nes tik per jos teikiamą pagalbą gali išgyventi tie, kuriems reikalinga parama.

²⁶ *Ibid.*, p. 319.

²⁷ Guillaume-François Le Trosne, *De l'ordre social*, Paris: Debure, 1777, p. 77.

²⁸ John Locke, *Locke: Two Treatises of Government Student Edition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, p. 19.

Lygiai taip pat visuomenė reikalinga sielai ir protui: žmogus gali išgyventi ir klestėti tik tuomet, kai prigimtinėi tvarkai perprasti pasitelkia protą²⁹. Tačiau fiziokratai, lygiai kaip ir J. Locke'as, pabrėžė, kad pirminė žmogaus kaip socialinės būtybės jungimosi į visuomeninę sąjungą (socialinio kontrakto) priežastis yra jo nuosavybės apsauga: „Pagrindinė ir esminė priežastis, kodėl žmonės jungiasi į Respublikas ir paklūsta valdžiai, yra jų turto apsauga.“³⁰ Pasak fiziokratų, nuosavybė ir naudojimosi ja laisvė buvo prigimtinė, esanti dar iki sukuriant valstybę. Kitaip nei T. Hobbeso prigimtinė tvarka, tai nėra visų karas su visais, kai valstybė turi jį numalšinti, kad būtų sukurta visuomenė. Valstybė egzistavo tam, kad apgintų prigimtinę tvarką ir teises – teises ir laisves, užtikrinusias privačią nuosavybę.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietėjus, turto apsaugą nuosekliai siejusius su visuomenės, kuri užtikrintų tarpusavio įsipareigojimų laikymąsi, apsauga, steigimo klausimu skyrė ne bendroji taisyklė, kad prigimtinė tvarka diktuoja visuomenės sutartį, bet jos aiškinimo detalumas. Vieni visuomenės būklę kildino iš Dievo, kiti pabrėždavo visuomenės kaip nuosavybės ir gyvybės užtikrinimo įrankio būtinybę³¹. Abu argumentai vienareikšmiškai kyla iš prigimtinės tvarkos principų, tačiau pamoksluose ryškus krikščioniškosios moralės argumentas, kurio esmė: geras krikščionis – geras pilietis. Kitaip tariant, visuomenė yra vienas iš Dievo duotų tvarkos nurodymų su visais iš to kylančiais (teigiamais) padariniais. M. P. Karpavičius savo pamoksluose pabrėžė, kad

žmonių padermė yra sukurta visuomeniniam gyvenimui; kiekvienas atskiras žmogus iš prigimties siekia sau laimės, todėl visa, kas tik padeda siekti to tikslo visuotinais, neabejotiniais ir patikimais būdais, išmintingo gamtos kūrėjo, be abejo, [jau] yra parinkta ir pateikta³².

Dievas, sukūręs tvarką, leidžiančią siekti laimės, sukūrė ir priemones jai siekti. M. P. Karpavičiaus minimą „laimę“ galima būtų laikyti ir nuosavybės apsauga, tačiau šiuo atveju akcentuotina tiesioginė Dievo dovanota visuomeniškumo būklė. Nuosekliai remdamasis prigimtinės teisės nuostatomis, M. P. Karpavičius gyvybės ir nuosavybės užtikrinimą susiejo su saugumo poreikiu ir iš to kylančia visuomeniškumo būseną.

29 Martin Albaum, *op. cit.*, p. 191.

30 John Locke, *Second Treatise of Government and A Letter Concerning Toleration*, Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 63.

31 Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, t. I, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 623–630 ir kt.

32 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas antram gavėnios ketvirtadieniui, [sakytas] Šv. Jono kolegiate Varšuvoje 1775 [m.] kovo 9 dieną, vertė Kristina Mačiulytė, in: *Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII amžiaus antroji pusė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 82–93; Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 45–56, 211–223.

Apie prigimtinę tvarką ir visuomeninę būseną

Iš prigimtinės tvarkos kylanti visuomeniškumo būseną, sujungianti žmones į politinį darinį, kuris tampa aukščiausiaja valdžia, užtikrinančia laisvę ir nuosavybę, kaip politinės (savi)organizacijos forma, – vienas pagrindinių debatų šaltinių Abiejų Tautų Respublikos politiniame mąstyme. Minėtos diskusijos dėl valdžios formos, Karaliaus ir Seimo vaidmens kyla būtent iš šių pamatinių politinių koncepcijų. M. P. Karpavičius, sekdamas prigimtinės teisės mokymu, akcentavo ne valdžios formą, bet jos organizavimo principus, kurie turėjo atitikti prigimtinę tvarką:

[...] žmogiškų poreikių bendrumas susieja mus su visuomene, lemtis sukuria valdymo būdą, protas valdžią patobulina, o Dievas, regis, visą natūraliąją aplinką vien taip tvarko ir vien tam pritaiko, kad gyventume visuomenėje laimingi ir ramūs.³³

Tai, kas M. P. Karpavičiaus įvardijama *lemtimi*, nors ir tobulintina, gana gerai iliustruoja bendrąsias tendencijas pasisakyti ne už konkrečią politinę santvarką, bet pabrėžti jos visuotinį visuomeniškumą. Tokios politinės saviorganizacijos principu tampa įstatymai, kylantys iš tautos ir kuriami per aukščiausiai valdžiai deleguotą įstatymų leidybos teisę. Ji užtikrina visuomeninio susitarimo laikymąsi, o tai savaime reiškia, kad jos galia negali viršyti šio susitarimo ribų, kitaip tariant – pažeisti iš prigimtinės tvarkos kylančių principų.

Visuomeninės būsenos kildinimas iš prigimtinės tvarkos leidžia aiškiai įvardyti politinio veikimo ribas. Toji tvarka lemia žmogaus prigimtinius įsipareigojimus (pareigas), kurių šis *negali nebaudžiamas pažeisti*, o šių įstatymų galios ribos, su jomis – ir tokios tvarkos racionalumas, paaiškinantis, kodėl individui reikia šių įstatymų laikytis, yra šios tvarkos prigimtinumas.

M. P. Karpavičius, akcentuodamas įstatymų laikymąsi kaip visuomeninės būklės pagrindą, pabrėžė šią pareigą kaip dieviškosios tvarkos dalį. Akcentuodamas tiek prigimtinę tvarką, tiek krikščioniškąsias nuostatas, jis mokė, kad pareigos, suprantamos kaip įstatymų laikymasis, yra prigimtinės tvarkos tąsa – vadinasi, natūrali (tai reiškia, Dievo duota) būseną, kylanti iš pilietinių visuomenės steigimo įsipareigojimų. Kitaip tariant, pilietiniai įsipareigojimai yra iš prigimtinės tvarkos kylančios visuomeninės būsenos išdava, tačiau net ir iki šios būsenos steigimo tvarka neįmanoma be pareigų, nes jos neatsiejamos nuo prigimtinės būsenos. M. P. Karpavičius savajame pamoksle Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiajam Tribunalui aiškino:

33 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, [sakytas] atnaujinant LDK V[yriausiojo] tribunolo lietuviškos kadencijos darbą Vilniuje 1781 [m.] lapkričio 15 [d.], in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos*, p. 164–176; Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 97–112, 265–283.

[Net] jeigu tektų vertinti nuo visuomenės atsiskyrusį žmogų, kuris būtų pasirinkęs vienišą ir laukinį gyvenimą, norėdamas nusikratyti visų įstatymų ir pareigų, – argi ir ten jis neturėtų priedermių, kylančių iš natūraliosios pasaulio tvarkos, kurios negalima pažeisti, nepakenkiant sau pačiam?³⁴

Taigi iš prigimtinės būsenos kylantys įsipareigojimai, sujungti su gėrio ir laimės siekiais, veda prie visuomeninės būsenos, kuri neįmanoma be pilietinių pareigų. M. P. Karpavičius, įvardydamas, kad „negali būti žmonių visuomenės be tam tikrų neišvengiamų tarpusavio įsipareigojimų“³⁵, aiškino įstatymų atsiradimą. Teisingumo laikymasis užtikrina, kad kiekvienas atliktų savo pareigas, kurios nereiškia tarpusavio lygybės, tačiau reiškia palaikomą Dievo suteiktą tvarką – joje kiekvienas pagal prigimtį gali siekti laimės ir gerovės, o pasiekti ją gali todėl, kad jo atžvilgiu egzistuoja teisingumas. Laikantis katalikiškosios argumentacijos, tiek visuomeninės būklės įsteigimas, tiek įgyvendinimas, pasibaigiantis kiekvieno jos nario mirtimi, yra dieviškosios tvarkos apraiška, todėl pareigų laikymasis – tai įsipareigojimas ne tik visuomenei, bet ir Dievui.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietėjai, apeliuodami į visuomeninės būklės prigimtinumą ir piliečių tarpusavio įsipareigojimus, pačią visuomenės santvarką palikdavo antriniu klausimu. Kaip teigia M. P. Karpavičius, „negali žmonės dėl savo prigimties nei sukurti tvarkingos visuomenės, nei naudingai joje gyventi be autoritetingos vyresnybės, kuri juos valdytų“³⁶, tačiau šios valdžios sudarymo principai buvo jau pačios visuomenės (suvokiančios savo įsipareigojimus) reikalas. Esminis politinis argumentas buvo ne sąsaja su konkrečia politine tvarka (viena santvarka geresnė už kitą), bet neišvengiama sąsaja su prigimtinė tvarka, kuriai gera ir teisinga valdžia nenusižengia – o ją užtikrina.

Sekdamas prigimtinės tvarkos idėja ir iš jos kylanti visuomeninė būkle, nusakydamas valdžios principus M. P. Karpavičius laikėsi fiziokratizmo nuostatų: valdžia reikalinga visuomenės saugumui, laimei ir teisingumui užtikrinti. Pabrėždamas, kad „negali būti visuomenės laimės be vyresnybės ir valdžios“, jis aiškino, jog tautos išsirenka išmintingiausius, kad jie, turėdami visų valią, „mąstyty apie visų laimę ir prireikus kiekvienam užtikrintų teisingumą“. Tokios valdžios esminis uždavinys – siekti tautos laimės, tačiau, būdami žmonės, šie negali išvengti pavydo,

34 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, pradedant LDK Vyriausiąjį tribunolą [sakytas] 1778 [m.] gegužės 1 dieną Gardine, prieš paskiriant [maršalo] lazdą prakilniajam JM ponui grafui Mykolui Rokickiui, Minsko kaštelionui, Šv. Stan[islovo] ord[ino] kav[alieriiui], in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 83–96, 252–264.

35 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas antram gavėnios ketvirtadieniui, [sakytas] Šv. Jono kolegiate Varšuvoje 1775 [m.] kovo 9 dieną, in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 220.

36 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, šv. apaštalo Petro ir Pauliaus iškilmų proga [sakytas] kun. Laterano kanauninkų bažnyčioje Antakalnyje 1788 metų birželio 29 dieną, in: *Ibid.*, p. 313.

įtarinėjimo ir nepasitikėjimo³⁷. Šiuo atveju katalikiška mintis, laimę aiškinanti išganymu, buvo integrali laimės sampratos dalis.

M. P. Karpavičius, aiškindamas, kad tikėjimas reikalingas švietimui ir visuomenės gerovei pasiekti, teigia, kad žmonės jungiasi į bet kokias [sic!] bendruomenes, siekdami laimės ir naudos, kuri yra tiek būsimojo, tiek dabartinio gyvenimo gėrybės,

todėl protas ir religija parodo mums dvi valdžios rūšis, kurių kiekviena privalo apsiriboti tomis priedermėmis, kurioms yra skirta, ir tiek viena, tiek kita, siekdamos visiškos žmonių laimės, negali nei kenkti viena kitai, nusižengdamos teisingumui, nei garbingai valdydamos trukdyti viena kitai atlikti [savo] priedermes. Dėl to tautų pasaulietinė valdžia ir Bažnyčios dvasinė valdžia abi vienodai kilusios iš Dievo³⁸.

Valdžia kaip prigimtines tvarkos išdava yra tos (Dievo) tvarkos dalis, ir jei ji nenukrypsta nuo šios tvarkos ir paiso tarpusavio įsipareigojimų, tiek pasaulietinės, tiek dvasinės valdžios tikslai negali susikirsti. Tai svarbus katalikiškosios Apšvietos atsakas švietėjams – Katalikų Bažnyčios kritikams, kurie argumentuoja, kad Bažnyčia stabdo visuomenės progresą. Pagrindinė valdžios užduotis, nepriklausomai nuo formos, yra saugoti prigimtines teises, o, M. P. Karpavičiaus žodžiais tariant, „karalių ir valdytojų priedermė – kuo budriausiai prižiūrėti, kad to būtų laikomasi“³⁹. Ji išlieka fiziokratiška – tai gyvybės, nuosavybės ir teisingumo užtikrinimas. Tokia valdžios samprata Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Apšvietoje susipina su piliečio ir tėvynės meilės koncepcijomis. Tarpusavio įsipareigojimų laikymasis skambiai įvardijamas kaip tėvynės meilė, kuri leidžia džiaugtis būtent iš visuomeninio būvio kylančiomis gėrybėmis.

Nuoseklus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietėjų tikslas buvo ne keisti politinę tvarką, tačiau aiškinti iš prigimtines būsenos kylančius įsipareigojimus, kurie neatsiejami nuo visuomeninio būvio, todėl kiekvienas, tai suprantąs, palaikys ir kurs tvarką, kuri nenusižengs prigimtiniams įstatymams, – bet jos organizavimo principai tėra laiko ir vietos produktas. Laikantis tokios mąstymo tradicijos, Gegužės 3-iosios konstitucija Abiejų Tautų Respublikos švietėjų pirmiausia vertinama būtent kaip prigimtinių teisių užtikrinimo garantas. M. P. Karpavičius, besidžiaugdamas Konstitucija, Prienų pavieto bajorams sakė, jog ji deranti jiems kaip iš prigimties kilniai mąstantiems ir kad „pagrindinis valstybės įstatymas yra pagrįstas nekintamomis prigimtinėmis teisėmis“, pritaikytas palaikyti laisvei,

37 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas antram gavėnios ketvirtadieniui, [sakytas] Šv. Jono kolegiate Varšuvoje 1775 [m.] kovo 9 dieną, in: *Ibid.*, p. 221–223.

38 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, šv. apaštalo Petro ir Pauliaus iškilmų proga [sakytas] kun. Laterano kanaaninkų bažnyčioje Antakalnyje 1788 metų birželio 29 dieną, in: *Ibid.*, p. 313.

39 *Ibid.*

lygybei, nuosavybei bei laimei⁴⁰. Skambi M. P. Karpavičiaus tezė apie Konstituciją, garantuojančią laisvę, lygybę ir nuosavybę, kaip ir pati Konstitucija, neišėjo iš prigimtinės tvarkos suvokimo rėmų. Apeliacija į laisvę ir lygybę išlaikė idėją, jog visi, nors lygūs, nes turi prigimtines teises, nelygūs savo prigimtimi. M. P. Karpavičius, aiškindamas Gegužės 3-iosios konstitucijos privalumus bajorams, teigė, kad ji užtikrinanti saugumą „nuo užsienio užpuolikų prievartos ir nelaisvės, vienu smurto kitiems“, suteikia ramybę namuose ir garantuoja „asmens, nuosavybės, amatų, garbės ir šlovės laisvę, užimant tą padėtį, kurią skyrė praamžė Apvaizda“⁴¹.

Vienas pagrindinių tokio mokymo švietėjų argumentų buvo pats švietimas ir mokslas, labai svarbus šios tvarkos naudai perprasti. Šią Apšvietos amžiaus argumentaciją geriausiai perteikia mokslo ir pažangos skatinimas, sudarantis sąlygas aiškiau ir geriau perprasti teises ir pareigas. Suvokdami, kad visuomeninė būklė įpareigoja laikytis tarpusavio taisyklių, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietėjai aiškino, jog šių taisyklių, kylančių iš prigimtinės tvarkos principų, aiškinimas ir mokymas – pagrindinis mokslo uždavinys.

Vis dėlto ši mokslo samprata buvo katalikiškosios Apšvietos produktas, kuriame perprasti tikėjimą ir pasaulietinio gyvenimo taisyklės buvo vienodai svarbu. M. P. Karpavičius, kalbėdamas apie mokslo svarbą, aiškiai įvardijo, jog „esmingiausia žmogiškos prigimties priedermė – [jau] pirmaisiais savo gyvenimo metais išmokti griežtas Dievui malonaus ir pasauliui naudingo gyvenimo taisykles“⁴².

Mokslas ir švietimas buvo suvokiami kaip labai svarbūs siekiant išpildyti prigimtine tvarką. Išsilavinimas padeda siekti tiek asmeninės, tiek valstybės laimės, perprantant prigimtine tvarką. Katalikiškosios Apšvietos politiškas labiausiai ir reikėsi iškeliant mokslo naudą visuomenei. Buvo remiamasi idėja, kad išsilavinimas padės spręsti valstybės problemas, nes išsilavinę piliečiai perpras iš dieviškosios ir visuomeninės tvarkos kylančius įsipareigojimus, kurių laikytis yra asmeninės ir tautos laimės pagrindas. M. P. Karpavičius, ne viename pamoksle aukštinęs mokslo svarbą, laikėsi nuostatos, jog

naudingų mokslų skleidimas tautoje mums yra patikimiausias būdas [pasiekti] tėvynės laimę. Mokslai turi apšviesti mums protą, kad pažintume savo priedermes, mokslai turi parengti mūsų širdis, kad nesiliautume atlikinėję savo priedermių⁴³.

40 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, Prienų pavieto įkūrimo ir pirmųjų seimelių pradėjimo proga [sakytas] Prienų parapijėje bažnyčioje 1792 metų vasario 14 [d.], in: *Ibid.*, p. 151–173, 329–353.

41 *Ibid.*, p. 339.

42 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, [sakytas] Varšuvos JM kun. pijorų Kilmingųjų kolegijos koplyčioje ten besilavinantiems jaunuoliams pirmą sekmadienį po Trijų Karalių, 1775 metais, in: *Ibid.*, p. 57–68, 224–236.

43 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, [sakytas] šv. Kotrynos iškilmų ir š[viesiausiojo] maloningojo v[aldovo] Stanislovo Augusto kasmetinio karūnacijos minėjimo, vykusio Vilniaus akademijoje 1783 [m.] lapkričio 25 [d.], proga, in: *Ibid.*, p. 288–289.

Toks priedermių ir įsipareigojimų mokymas atitiko prigimtinės tvarkos aiškinimo principus, pagal kuriuos buvo iškeliamos skirtingos skirtingų luomų atsakomybės ir įsipareigojimai visuomenei. Kiekvienas iš luomų turi siekti išsilavinimo ir gauti jį, atitinkantį luominę prigimtį, kad atliktų luomui priklausančius įsipareigojimus.

Švietimas buvo suvokiamas kaip valstybės instrumentas, mokymu leisiantis pasiekti naujos, išsilavinusios, įsipareigojimus valstybei suvokiančios tautos būklę, kuri leis valstybei siekti stabilumo ir klestėjimo. Mokslo pažanga, kurios negalėjai nepaisyti persiklojančiuose švietimo kontekstuose, tapo atspirtimi švietimo reformai, kurios žinomiausia apraiška Abiejų Tautų Respublikoje – Edukacinės komisijos įsteigimas – buvo suvokiama remiantis šiais principais. Pamoksle Vilniaus universiteto studentams M. P. Karpavičius aiškiai išdėstė tokius principus:

Garbingoji Edukacinė komisija apmąstė paprasčiausius ir lengviausius būdus, [kaip] ugdyti jaunos protus, atskleidžiant net moralines tiesas, tinkamas jų amžiui, pareigoms, priedermėms, net vėlesniam gyvenimo kelio pasirinkimui, apmąstė būdus, kaip ugdyti jų patriotizmą, ištikimybę savo tautos įstatymams ir papročiams, meilę savo tėvynės ir šalies šlovei; tokiu būdu paskatinus jaunimo protus pažinti savo priedermes, argi laikui bėgant nebus parengti tėvynei puikūs piliečiai? Nes kas gi pražudė tiek valstybių, jei ne savivaliavimas, išglebimas, prabanga ir pasileidimas, kylantys iš kiekvieno luomo priedermių nežinojimo ir apleidimo?⁴⁴

Patriotizmas, tėvynės meilė, pilietiškumas buvo aiškinami kaip švietimo rezultatas, pasiekiamas pirmiausia diegiant fiziokratišką prigimtinės tvarkos aiškinimą, nenurodantį aiškių politinių reformų – vien naują, mokslo pažanga grįstą politinės tradicijos interpretaciją.

Toks fiziokratizmo argumentais paremtas valstybės gerovės aiškinimas buvo taikomas visiems luomams. Būtent apeliacija į luomui tinkamų įsipareigojimų aiškinimą ir mokymą buvo švietėjų argumentacijos pagrindas, skatinantis šviesti ir šviestis visus Abiejų Tautų Respublikos piliečius. Tokia argumentacija akcentavo fiziokratišką aspektą – iš žemės gaunamą naudą kaip valstybės gerovę, kada valstiečio ir baudžiauninko švietimas tampa tokios gerovės didinimo pagrindu. M. P. Karpavičius, pamoksle klausdamas: „Argi jūsų baudžiauninkai nėra svarbiausi darbininkai, [kuriantys] visuotinę valstybės laimę?“, pirmiausia išdėstė ekonominės gerovės argumentus:

⁴⁴ *Ibid.*, p. 289.

[Baudžiauninkų] dėka žemė duoda gausių vaisių, jų darbu ir rūpesčiu visa tai, kuo mintame, ką vilkime, kuo buityje naudojamės ir kuo mėgaujamės, keliauja į amatininkų dirbtuves, iš čia – į prekybos miestus ir pirkliams; laivai pakraunami jų darbu pelnyta duona, [kuri] maitina ne tokių derlingų [kraštų] tautas, o mums atveža turtus, išteklius ir [viską,] ką tik patogumui bei prabangai galima sugalvoti malonaus ir reikalingo.⁴⁵

Ekonominę gerovę siedamas su valstiečių darbu, M. P. Karpavičius aiškino, kad baudžiaviniai valstiečiai turėtų „įgyti mokslo ir žinių, kad galėtų patobulinti žemdirbystės meną, kuris yra tautų laimės pagrindas“. M. P. Karpavičius *žemdirbystės patobulinimą* suvokia kaip darbo efektyvinimą ir ekonominio našumo didinimą, kuris pasiekiamas tik įgijus naujų žinių – šios cirkuliavo švietimo amžiaus idėjų mainų tinkluose ir buvo pasiekusios Abiejų Tautų Respubliką:

Darbui reikalinga rankų ir kūno galia, bet kur kas reikalingesnis įgytas proto sugebėjimas vadovauti rankų darbui; dirbant reikalingas uolumas ir atidumas, bet kur kas reikalingesni išmanymas ir žinios, kaip supaprastinti, paspartinti, kaip pagaliau tą patį darbą palengvinti nualintoms jėgoms.⁴⁶

Katalikiškosios Apšvietos diegiama mokslo ir švietimo nauda buvo siejama su valstybės gerove, siekiant ne tik perteikti mokslo pasiekimus, leidžiančius siekti ekonominio naudingumo ir našumo, bet ir perteikti prigimtinės tvarkos principus, kurie aiškino kiekvieno įsipareigojimus visuomeninei būklei. Vienas didžiausių iššūkių aiškinant šiuos įsipareigojimus bajorijai buvo sarmatiškosios laisvės sampratos dominavimas politinėje tradicijoje, kurioje absoliuti bajorijos laisvė sunkiai derėjo su iš prigimtinės tvarkos kylančiu pareigų aiškinimu.

Apie prigimtinę laisvę: protingos laisvės argumentai

Abiejų Tautų Respublikos politinis mąstymas ir veiksmas neatsiejami nuo laisvės kaip valstybės politinės sistemos esmės apmąstymo, užtikrinimo ir apsaugos⁴⁷. *Karalienė laisvė, auksinė laisvė, bajorų laisvė* – koncepcijos, kurių esmė – bajorų respublikos politinės egzistencijos ir tęstinumo užtikrinimas apsaugant bajorijos

45 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Jubiliejinis pamokslas, iš eilės 8 o, §[viesiausiojo] JM kunigaikščio Ganytojo nurodymu sakytas rugsejo 24 dieną Šv. Dvasios bažnyčioje, [1776 m.], in: *Ibid.*, p. 242.

46 *Ibid.*

47 Plačiau žr. Anna Grzeškowiak-Krwawicz, *Regina Libertas. Wolność w Polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Słowo, 2006.

politines teises ir privilegijas⁴⁸. XVIII a. politiniais debatais ir reformomis pirmiausia turėjo būti persvarstytos šios laisvės ribos, taip neišvengiamai užkabinant jautriausią bajorijos politinės egzistencijos aspektą. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietėjai šiuo klausimu nuosekliai laikėsi prigimtinės teisės argumentų, pabrėžė, kad prigimtinė laisvė – tai laisvė, leidžianti įgyvendinti prigimtinės teisės funkcijas. Akcentuodami švietimo racionalumą, jie aptarė skirtumus tarp savivalės ir racionalios laisvės, kuri apsišvietusioje visuomenėje būna neišvengiamai apribota.

Sekdami prigimtinės teisės principais, iškeliančiais Dievo nustatytą tvarką, kur sudaroma visuomeninė sutartis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietėjai pabrėžė, kad laisvės ribojimas kyla iš to paties visuomeninio susitarimo, būtino siekiant užtikrinti laisvę ir nuosavybę. Tai – įstatymo apribota laisvė. Būtent tokios laisvės koncepcijos aukso amžių M. P. Karpavičius regi Abiejų Tautų Respublikos praityje, teigdamas: „Mūsų mylima tauta kadaise patyrė didžiausią įstatymų apibrėžtą laisvę“⁴⁹, taip pabrėždamas įstatymo ir laisvės sintezę.

Nėra svarbu, kokia šalies politinė santvarka, – svarbu, kad įstatymų leidyba ir paklusimas jiems atitiktų esminius prigimtinės tvarkos ir teisingumo principus, o tokių principų nesilaikymas leidžia nepaklusti valdžiai. Tad prigimtinė laisvė yra įstatymo apribota laisvė, užtikrinanti tautos politinę egzistenciją. Todėl viena pagrindinių švietėjų temų buvo teisingumo užtikrinimas ir įstatymų laikymosi priešinimas savivalei.

Tokį prigimtinės laisvės aiškinimą galėjo pasitelkti tiek politinės sistemos reformatoriai, tiek siekiantieji išlaikyti bajorų laisves ir privilegijas. Tiek vieni, tiek kiti įstatymų laikymąsi akcentavo kaip apsišvietusio ir tėvynę mylinčio piliečio elgesį. M. P. Karpavičius, kalbėdamas Prienų pavieto bajorams, aiškino, kad nuo ištikimo įstatymų laikymosi priklausys „jūsų šlovė, jūsų laimė, jūsų laisvė ir jūsų bajorystė“⁵⁰. Netgi kalbėdamas po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, pasitraukęs į Prūsiją jis kartojė, kad Prūsija gyvuoja, nes „laimė, ramybė ir protinga laisvė daro jų gyvenimą malonų, laikantis įstatymų, kuriems ir pats monarchas noriai paklūsta“⁵¹.

Didžiausia protingos (įstatymų apribotos) laisvės priešprieša – savivalė ir anarchija – buvo iškeliamos kaip prieštaraujanti valstybės ir visuomenės interesams ir vedančios valstybę į pražūtį. Protinga laisvė, kaip savivalės ir anarchijos antitezė,

48 *Ibid.*, p. 106–142.

49 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, [sakytas] atnaujinant LDK V[yriausiojo] tribunolo lietuviškos kadencijos darbą Vilniuje 1781 [m.] lapkričio 15 [d.], in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 276.

50 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, Prienų pavieto įkūrimo ir pirmųjų seimelių pradėjimo proga [sakytas] Prienų parapijėje bažnyčioje 1792 metų vasario 14 [d.], in: *Ibid.*, p. 329.

51 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Kalba, sakyta prisiekiant ištikimybę Š[viesiausiojo] JD Prūsijos karaliaus patentu Gumbinėje skirtuoju laiku – 1796 metų liepos mėnesio 6 dieną, in: *Ibid.*, p. 384.

iš esmės rėmėsi labai paprastu argumentu – tvarkos valstybėje siekiu. Dažnu tokios protingos laisvės pavydžiu tapdavo praeities Abiejų Tautų Respublika, kai bajoriškos laisvės prerogatyvomis nebuvo piktnaudžiaujama. M. P. Karpavičius pabrėžė, kad visuomeninis būvis neatsiejamas nuo įsipareigojimų ir kad niekuomet nebus tokios laisvės, jog žmogus neturėtų jokių įsipareigojimų, kad neegzistuoja situacija, jog nebūtų vyresnybės, galinčios sutramdyti žmogiškąsias aistras, ir jog žmogus neprivalėtų atlikti jokių pareigų; iš to kylantis „vienas žalingiausių paklydimų – jei kas laisve laiko tai, ką dera vadinti savivaliavimu ir pasileidimu“⁵². Dėl susidariusios situacijos šalyje kaltinami bajorai, kurie savo asmeninės laisvės dėlei išduoda valstybės interesus:

Nežinomi jiems buvo jokie kiti jausmai, tik savivalė vietoj išmintingos laisvės, tik pramuštgaltavimas ir plėšikavimas vietoj narsumo ir drąsos, tik troškimas įgyvendinti įžūlius sumanymus vietoj įstatymų ir teisingumo, tik sau nemielų asmenų persekiojimas vietoj sąžiningų teismo sprendimų, tik panika valdovui ir jo ignoravimas vietoj rūpinimosi tėvynės teisėmis ir laisvėmis.⁵³

Apeliuodamas į kilmę kaip atsakomybę už valstybės ir visuomenės gerovę ir likimą, o ne jos suteikiamas privilegijas, M. P. Karpavičius argumentavo, kad tikrasis kilmingumas grįstas Bažnyčios mokymu ir meile tėvynei, kad dorybingas gyvenimas neatsiejamas nuo rūpinimosi šalimi. Jis teigė, kad

nėra tėvynės meilės ir būti jos ten negali, kur nėra nei santūrumo, nei meilės darbui, nei meilės šlovei, nei pagarbos Dievui ir religijai, bet ir tėvynė, saldžia laisve užtikrinama kiekvieno laimę ir saugumą, pati tarsi kuria piliečių meilę sau⁵⁴.

Pabrėždamas, kad prigimtinė teisė užtikrina saugumą ir nuosavybę, jis aiškino, kad tikrasis kilmingumas nesuderinamas su savivale:

Taigi, kilnieji ponai: ar gali būti kokioje nors tautoje protinga respublikinė laisvė be piliečių doros ir papročių taurumo? Kita vertus, ar

52 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, pradedant LDK Vyriausiąjį tribunolą [sakytas] 1778 [m.] gegužės 1 dieną Gardine, prieš paskiriant [maršalo] lazdą prakilniajam JM ponui grafui Mykolui Rokickiui, Minsko kaštelionui, Šv. Stan[islovo] ord[ino] kav[alieriui], in: *Ibid.*, p. 258–259.

53 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, [sakytas] Varšuvos JM kun. pijorų Kilmingųjų kolegijos kopyčioje ten besilavinantiems jaunuoliams pirmą sekmadienį po Trijų Karalių, 1775 metais, *Ibid.*, p. 224–236.

54 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, [sakytas] atnaujinant LDK V[yr]iausiojo tribunolo lietuviškos kadencijos darbą Vilniuje 1781 [m.] lapkričio 15 [d.], in: *Ibid.*, p. 273.

gali derėti tikras kilmingumas su neribota laisve nebaudžiamai pažeidinti įstatymus? Protinga laisvė, pagrįsta įstatymu, yra kilmingumo pasididžiavimas, o neribota savavališka laisvė yra kilmingumo gėda ir prapultis. Dora ir [gerais] papročiais pagrįstas kilmingumas yra laisvės motina ir pamatas, o tuštybės išpūstas, be [gerų] papročių kilmingumas yra laisvės pražūtis ir tautų griuvėsiai.⁵⁵

Ši bajorų savivalės ir anarchijos šalyje kritika tiesiogiai siejosi su debatais dėl laisvės turinio ir jos sukurtos politinės tradicijos išsaugojimo. Tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės fiziokratinio sparno švietėjų vyravo nuostata, kad tuometinė laisvės samprata, tiksliau – jos politinė praktika, buvo žalinga valstybei ir neteisingai suprasta pačių bajorų – tiek iš savanaudiškumo, tiek dėl politinio neišprusimo. M. P. Karpavičius, pamoksluose dažnai pasitelkdamas Lietuvos istorijos epizodus ir herojus, siekdamas pabrėžti jų kurtą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos valstybingumo tradiciją bei moralines nuostatas, kritikavo bajorus, kurie laisvės sampratos pokyčius aiškino kaip nusižengimą politinei istorijai ir tradicijai bei ignoravo tokio mąstymo pasekmes politinei situacijai. Klausdamas, ar „galima tai leisti apšviestajame amžiuje, kad kažkokio prieš kelis šimtmečius [gyvenusio] vyro narsumas ir dora, ištikimybė ir sąžiningumas dabar būtų [naudojami kaip] priedanga dažnai [pasitaikančiai] išgamų, besididžiuojančių kilme iš ano didvyrio, nedorybei“⁵⁶, jis siekė parodyti, kad netinkama ne pati politinės laisvės tradicija, bet naudojimas ja siekiant išlaikyti vien asmeninę naudą. Šitaip kritikuojama ne bajoriškos laisvės samprata, bet nukrypimas nuo jos istorinės tradicijos, verčiantis iš naujo persvarstyti ir apmąstyti jos pagrindus bei mokymą naujajame, Apšvietos, amžiuje. Tai aiškindamas M. P. Karpavičius apeliavo į kilmės ir iš jos kylančios laisvės kaip absoliučios teisės ir vertybės argumentus, teigė, kad laisvė prigimtinės tvarkos ir teisės sąlygomis yra tik priemonė siekiant valstybės gerovės:

[...] būti bajoru dėl kraujo [ryšių] ir kilmės yra svarbus dalykas laisvoje tautoje, bet puikuotis vien šia didybe, neatliekant doros ir sąžinės priedermių, nepaisant teisės, neturint edukacijos ir talentų, nesidarbuojant savo tėvynėje, – tai reiškia suteršti tą brangiausią puošmeną, kurią giminės protėviai paliko kaip paveldą.⁵⁷

55 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, pradedant LDK Vyriausiąjį tribunolą [sakytas] 1778 [m.] gegužės 1 dieną Gardine, prieš paskiriant [maršalo] lazdą prakilniajam JM ponui grafiui Mykolui Rokickiui, Minsko kaštelionui, Šv. Stan[islovo] ord[ino] kav[alieriiui], in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 259–262.

56 *Ibid.*, p. 261.

57 *Ibid.*, p. 261.

Kalbėdamas jau po trečiojo padalijimo, būdamas Gumbinėje, M. P. Karpavičius kaip šalies išnykimo priežastį nurodė nenorą reformuotis (stiprinti karaliaus įgaliojimus) neva siekiant išlaikyti politinę bajorų laisvę:

[...] jeigu kartais įtakingi turtuoliai ir suįžūlėję satrapai stodavo prieš karalių, kiršindami tautą neva laisvės išlaikymo dingstimi, tai buvo tos pačios rūšies žmonės, kokie ir dabar tapo tautos nuopuolio priežastimi. Jie dėl to kelė rūpesčių karaliams, kad patys, pasidavę puikybei, karaliauti norėjo.⁵⁸

Kaip ir aiškinant prigimtinės teisės principus, taip ir svarstant apie laisvę bei jos turinį, mokslas ir švietimas buvo suprantami kaip priemonės valstybės gerovei pasiekti. Jau pati protingos laisvės koncepcija ir argumentacija buvo aiški nuoroda į švietimo amžiaus idealus. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietėjai, laisvę susiedami su įsipareigojimais, kaip vieną iš atsakomybių įvardijo švietimą(si) ir mokymą. Pagrindinis švietėjų argumentas siejosi su gamtos tvarkos principų perpratimu, tačiau katalikiškame mokyje jie buvo neatsiejami nuo moralės ir tikėjimo nuostatų.

Laisvė ir jos raiška politinėje sferoje įpareigojo šviestis ir ne tik naikinti įsisenėjusius prietarus bei paklydimus tikėjimo srityje, bet ir keisti valstybei nenaudingą elgseną. M. P. Karpavičius savajame pamoksle apie proto ir mokslo galią pabrėžė, kad ne tik pats protas, bet ir tikėjimas diktuoja įpareigojimą šviesti namiškius. Apeliuodamas į laisvos šalies laisvų žmonių priimamų protingų sprendimų naudą, jis teigė, kad laisvės ir krikščionybės principai nesuderinami su politine priespauda ir neišmanymu:

O vergvaldyte! Kokia priešinga esi politinės valdžios esmei laisvoje šalyje, kokia nederanti krikščioniškoje šalyje, kokia gėdinga ir negirdėta civilizuotoje šalyje! Ir kaipgi galima tikėtis iš vietinių baudžiauninkų išradingumo, apsukrumo ir noraus ūkininkavimo, pirma nesuteikus jiems laisvės, paskui mokslo, švietimo ir edukacijos? Trijų dalykų reikia sėkmingai žemdirbystei: laisvės dirbti, galimybės įdėti lėšų ir išmanymo (*Rus cultissimum habebit, qui colere volet, poterit et sciet – Geriausiai sutvarkytą ūkį turės tas, kuris norės, galės ir žinos, kaip dirbti*).⁵⁹

58 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Kalba, sakytą prisiekiant ištikimybę Š[visiausiojo] JD Prūsijos karaliaus patentu Gumbinėje skirtuoju laiku – 1796 metų liepos mėnesio 6 dieną, in: *Ibid.*, p. 391.

59 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Jubiliejinis pamokslas, iš eilės 80, š[visiausiojo] JM kunigaikščio Ganytojo nurodymu sakytas rugsejo 24 dieną Šv. Dvasios bažnyčioje, [1776 m.], in: *Ibid.*, p. 243.

Akcentuodamas ekonominę naudą, kylančią iš našesnio valstiečių darbo, M. P. Karpavičius atkreipia dėmesį, kad valstiečių išsimokslinimas skatintų bajorų išprusimą. Klausdamas, „ką gi tuomet veiktų bajorų jaunuomenė, visuomet norinti būti pranašesnė už valstiečius, matydama, kad šie moka tai, kuo anksčiau vien tik jie išsiskyrė“, jis viliasi, kad kilmingas jaunimas imsiąs siekti mokslo ir žinių – „pultų jie prie geometrijos, geografijos, gamtos [mokslų], šventosios ir politinės istorijos“⁶⁰. Tokią valstiečių švietimo naudą prilygina valstybės laimei ir teigia, kad visi būtų laimingi, „jei valstiečiams reikalingi mokslai pažadintų tokį pagirtiną bajorų jaunuomenės pavydą, [kuris skatintų] pralenkti juos didesne apšvieta ir didesniu naudingumu kraštui“⁶¹.

Akivaizdi apšvietos nauda politiniame gyvenime reikštųsi būtent tuo, kad kraštą valdytų išsilavinę piliečiai.

Kritikuodamas bajorų jaunuomenės elgseną ir savųjų politinių pareigų nepaisymą, M. P. Karpavičius pamoksle rodo ne naujos politinės tvarkos, bet sėkmingos ir gerai veikiančios (atitinkančios gamtos tvarkos principus) valstybės vaizdinį, kuriam pasiekti reikalinga bajorų apšvieta:

[...] o jeigu bajorų jaunuomenei pradėtų patikti išmintingos knygos apie karalysčių valdymą, politinius veiksmus, tautų iškilimą ir smukimą, jeigu ji pamėgtų gyvenime [laikytis] teisingumo, žmogiškumo, padorumo principų, vėliau praktiškai [taikyti] geometrijos, žemdirbystės, hidraulinės, astronomijos, inžinerijos ir kitų mokslų taisykles, argi leistų niekais mūsų jaunuoliai gražiausius savo metus girtuokliaudami, merginėdami ir dykaduoniaudami? [...] Ar tuomet šalyje sėkmingai nevyktų pasitarimai, teismai, seimai, seimeliai ir suvažiavimai, kur tūkstančiai protingų piliečių eitų ne tam, kad pardavinėtų [savo] laisvus balsus, ne tam, kad smurtautų, triukšmautų, įžeidintų vieni kitus ir peštųsi, ne tam, kad tautos papiktinimui ir gėdai rengtų girtuoklystes, apsirijimus, o paskui miesto gatvėse [rodytų] bjauriausią pasileidimą.⁶²

Mokslas ir švietimas kaip įrankis ugdyti pilietinei visuomenei, anot M. P. Karpavičiaus, pirmiausia skatina suvokti laisvės ir atsakomybės ribas. Kritikuodamas radikalią amžiaus filosofiją, kuri atmeta tradicinius autoritetus, ir vadindamas ją „amžiaus lengvabūdiškumu“ bei „tariama filosofija“, M. P. Karpavičius aiškina, koks mokslas reikalingas „didesnei Dievo garbei ir išganymui“, laikosi nuostatos, kad išmanymo didybė turi prilygti pareigų didybei⁶³, todėl klystantys tokios filosofijos

60 *Ibid.*, p. 247–250.

61 *Ibid.*

62 *Ibid.*

63 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, šv. apaštalo Petro ir Pauliaus iškilmių proga [sakyta kun. Laterano kanauninkų bažnyčioje Antakalnyje 1788 metų birželio 29 dieną], in: *Ibid.*, p. 312–322.

suklaidintieji ir „atsisakantieji bet kokio [paklusumo] vyresnybei [ir] drausmės, [kuri pažabotų] jų savivalę ir siekiamą [išlaikyti] prigimtinę laisvę“⁶⁴.

Suvokdamas ir mokydamas, kad švietimas – pirmas žingsnis į laisvės sampratos pokyčius, M. P. Karpavičius siekė protingos laisvės, kuri vestų prie valstybės klestėjimo. Norint permąstyti valstybės ir piliečio santykį, reikia pradėti nuo švietimo visose srityse ir visuose luomuose. Aiškus supratimas, kad valstybė bus pasmerкта, jei bajoriškos laisvės koncepcija nesikeis, puikiai atspindi M. P. Karpavičiaus metaforiškame pasakyme: „Tautos laisvė be švietimo – tai pavojingas kalavijas, kuris [anksčiau ar vėliau] perskros pačios tėvynės vidurius.“⁶⁵ Todėl 1792 m., kalbėdamas Prienų pavieto seimelyje ir ragindamas bajorus pasirašyti už Gegužės 3-iosios konstituciją, jis džiūgavo, kad ši įsteigia būtent tokią laisvės sampratą, o kartu ir gelbsti valstybę. M. P. Karpavičiaus pamokslinė kalba, kurioje jis teigia, kad Gegužės 3-iosios konstitucijos Abiejų Tautų Respublikai svetimos tautos pavydi ir su ja sveikina, o priešai baiminasi, rodo suvokimą apie tuometinę valstybės būklę. Sakydamas, kad „dori ir apsišvietę piliečiai, žinodami [ją] esant teisėtos laisvės skydu ir neabejotinos palikuonių laimės sėkla, džiaugsmingai garbina, brangina ir prisiekia ją ginti“⁶⁶, jis aiškiai apeliuoja į katalikiškosios Apšvietos argumentus, akcentuodamas dorybę ir švietimą bei protingą laisvę. Akcentuodamas Konstitucijoje įtvirtintą fiziokratišką „laisvės ir nuosavybės neliečiamumo bei egzistencijos“ garantą, jis teigia, kad ji vienintelė apsaugojo šalį nuo „galutinio išdraskymo“ ir tapo įrodymu visoms apsišvietusioms tautoms: „Štai stipri tauta! Štai sveikai mąstantys ir išmintingi žmonės! Štai laisva, žmoniška ir protinga karalystė! Štai kilnūs ir apsišvietę įstatymų leidėjai!“⁶⁷ Pabrėždamas, kad Konstitucija – tai Apšvietos amžiaus ir apsišvietusių žmonių kūrinys, M. P. Karpavičius apeliuoja į bajorų sąmoningumą ir siekį tokiems būti.

Puikiai žinodamas šalyje gają Konstitucijos kritiką, esą ši naikinti bajorų laisvę, M. P. Karpavičius ragina jos neklausti, vadina ją įžūlumu bei maištingumu. M. P. Karpavičiaus argumentus grindžia ta pati politinės laisvės samprata, pagal kurią pirmiausia teigiama, kad laisvi ir protingi žmonės, vadovaudamiesi teisėtu politiniu procesu, priėmė tokį įstatymą, antra – kad šis įstatymas jau yra didžiausios tautos dalies mylimas ir Europos šlovinamas. Atsakydamas bajoriškos laisvės gynėjams jis teigia, kad šie ne laisvę, bet savivalę gina ir skaldo visuomenę:

Jeigu esi tvirtai įsitikinęs, parašyk apgalvotai, atiduok apsišvietusiems įstatymų leidėjams, padėk amžinam atminimui į archyvą savo nuomonę,

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, Prienų pavieto įkūrimo ir pirmųjų seimelių pradėjimo proga [sakytas] Prienų parapijėje bažnyčioje 1792 metų vasario 14 [d.], in: *Ibid.*, p. 329–353.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 332–333.

įtikinamai paremtą argumentais ir įstatymais – tai yra bajoriška piliečio laisvė. Bet nuodyti visuomenę ir piktinti draugijas, audrinti protus jau įsigaliojus įstatymui – tai ne laisvė, bet savivalė, tai ne pilietiškumas, bet riaušės, tai ne protingumas, bet įžūlus maištingumas.⁶⁸

Kritikuodamas įsigalėjusių savivalę ir magnatų įtaką, M. P. Karpavičius grindžia esmines Konstitucijos įtvirtinamas bajorų laisvės transformacijas. Gindamas Konstitucijoje įtvirtintą nuostatą „atiduoti Lenkijos sostą pagal paveldėjimo teisę“⁶⁹, jis aiškina, kad bajorų privilegija būti renkamiems buvo išnaudojama magnatų ir savosios naudos vedami jie šią privilegiją siekia saugoti:

Štai jūsų laisvė pražudyta! Tėvynė žlunga!“ Kodėl gi? – „Karaliai nebebus renkami iš bajorų tarpo!“ Bet kas gi rinko kada nors karalius iš šimtų tūkstančių bajorų? Magnatai ir didikai vedė tūkstančius neturtingų bajorų į žudynes ir kraujo praliejimą, dorų bajorų kraujas aplaistė rinkimų laukus, o didikai ir magnatai iš išrinktųjų ir baudas už [pralietą] bajorų kraują gaudavo seniūnijas, tarnybas, [etmonų ir maršalų] lazdas, [kancelerių] antspaudus bei pelnėsi tūkstančiais kitų būdų. [...] Ir kas gi galėtų pagalvoti, kad tokių baisių šmeižikų besama apšviestajame amžiuje? Kad taip galėtų kalbėti tie, kurie didžiuojasi protu, dora ir pilietiškumu?⁷⁰

Ryškesniausia bajoriškos laisvės transformacija, įtvirtinta Konstitucijoje, buvo *liberum veto* atsisakymas. M. P. Karpavičius, remdamasis *liberum veto*, kaip valstybę griaujančios privilegijos argumentais, bajorams aiškino, kad jų laisvė ne tik nepanaikinta, bet sustiprinta, kad ankstesnė padėtis, kai magnatai turėjo daugiausia įtakos, realybėje skatino nelygybę tarp bajorų, naikino jų bajoriškąją laisvės privilegiją:

Turėjote trumpalaikius seimus ir juose *liberum veto* [teisę], kuri viską vertė niekais, – dabar turite keletą mėnesių [dirbantį] Seimą, be to, visuomet pasiruošusį susirinkti Seimą, kur viskas sprendžiama balsų dauguma. Visa įstatymų leidyba priklauso jums, kilnieji piliečiai. [...] Jūsų yra, kilnieji bajorai, aukščiausioji valdžia! Jūs, garbingieji piliečiai, patys save valdote ir esate laisviausi žmonės pasaulyje. Ir kas sako jums kitaip, apgauna jus, išduoda jus ir virš jūsų pralieto kraujo, virš jūsų

68 *Ibid.*, p. 346.

69 Gegužės 3-iosios konstitucija, VII skirsnis, in: 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, vertė ir sudarė Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2007.

70 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, Prienų pavieto įkūrimo ir pirmųjų seimelių pradėjimo proga [sakytas] Prienų parapijėje bažnyčioje 1792 metų vasario 14 [d.], in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 350–351.

namų griuvėsių nori iškelti savo pasipūtėliškų ambicijų viešpatavimą. Nevienoda piliečių padėtis tėvynės atžvilgiu buvo blogo ligšiolinio pagrindinio valstybės įstatymo rezultatas. Aukšta kilmė lėmė viską, bajorų [asmeniniai] nuopelnai ir talentai buvo paniekinti ir apleisti.⁷¹

M. P. Karpavičiaus argumentaciją grindė pagrindinė asmeninės laisvės kaip privilegijos kritika, nes šios privilegijos išlaikymas neleidžia veikti valstybės naudai ir griauja valstybę bei pilietiškumą. M. P. Karpavičius cituoja George'o Washingtono žodžius, kad visoms laisvoms tautoms reikia saugotis „vidinių nesutarimų ir vaidų, atžaraus galingųjų viešpatavimo ir nežaboto piliečių pasileidimo“⁷². Akcentuodamas buvusią Respublikos šlovę, jis pabrėžia, kad valstybė nustoja viešpatauti ir nyksta, nes tautos laisvė virto savivale ir pasileidimu⁷³.

Šiose mintyse susipina šviečiamasis tradicijos išlaikymo ir reformų kontekstai. Pats Konstitucijos atsiradimas suvokiamas kaip neišvengiama reakcija į šiuos kontekstus, verčiančius keisti mąstymą, todėl „paklūstant pasaulio permainoms dėl vidaus netvarkos ir netikusių bei piktų sūnų apgavystės, nusilpus valdžios mechanizmams“⁷⁴ Respublika negali nereaguoti. Todėl Prienų pavieto bajorai raginami tikėti apšviestuoju Seimu, tautą mylinčiu karaliumi, o ne „šmeižikais“, kurie gina ne laisvę, bet savivalę:

Šiuo įstatymu buvo pagrįsta, įtvirtinta ir labiau nei iki šiol išplėsta bajorų laisvė, o išdidžių turtuolių smurtas, įtakingų aristokratų puikybė, tautą niokojanti magnatų savivalė apribota ir panaikinta.⁷⁵

Gegužės 3-iosios konstitucija įtvirtino protingos, įstatymais apribotos laisvės koncepciją. Šviečiamoji politinio mąstymo tradicija, kurioje pilietiniai tarpusavio įsipareigojimai buvo supriešinami su savivale, leido bajorišką prigimtį ir jos teikiamą laisvę susieti su pilietine atsakomybe. Švietimas ir mokymas buvo labai reikalingi tokiai laisvės transformacijai, nes krašto gerovės siekinius susiejo su valstybingumu, o racionalumą ir protą – su moraliniais (kiekvieno piliečio) imperatyvais.

Apie prigimtinę tvarką ir pilietiškumą

Švietėjų prigimtines tvarkos ir laisvės sampratos argumentai, skatinę apmąstyti valstybės ir visuomenės pagrindus, jų naudą ir įsipareigojimus per dialektinį

⁷¹ *Ibid.*, p. 348–349.

⁷² *Ibid.*, p. 352.

⁷³ *Ibid.*, p. 341.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ *Ibid.*, p. 352.

valstybingumo suteikiamos laisvės ir jos ribojimo ryšį, kūrė naują Abiejų Tautų Respublikos piliečio sampratą. Ši samprata nėra naujas piliečio ar piliečių bendrijos postulavimas – veikiau tai racionalaus visuomeninio būdo apmąstymo išdava.

Postuluodami ir aiškindami laisvę, pabrėždami prigimtinės tvarkos principus ir visuomeninio būvio kuriamus įsipareigojimus, kritikuodami savivalę, katalikiškosios apšvietos atstovai formavo naują pilietiškumo kaip įsipareigojimo politijai ir Dievui idėją. Pagal tokią sampratą pilietis turi pareigas (skirtingas) ir įsipareigojimus politijai, dėl kurių galima užtikrinti prigimtines teises ir visuomeniškumą. Pilietiškumas, dažnai aiškinamas kaip šalies gerovės siekimas ir įvardijamas kaip tėvynės meilė, buvo aiškiai siejamas ne su politine padėtimi, bet su prigimtinė tvarka, kylančia atsakomybe. Visi yra piliečiai, visi pagal savo prigimtinę padėtį įsipareigoję valstybei. Tai buvo tiek visuomeninis, tiek religinis argumentas.

Pabrėždami dorybes, religines nuostatas ir fiziokratišką argumentaciją dėl kiekvieno žmogaus tiesioginės pareigos kurti krašto gerovę, švietėjai siekė parodyti, kad prigimtinės tvarkos diktuojama visuomeninė būklė, kaip užtikrinanti laimę ir gerovę, galima tik kiekvienam suvokiant ir vykdant šias dorybes ir nuostatas. Kaip teigė M. P. Karpavičius:

Nėra tėvynės meilės ir būti jos ten negali, kur nėra nei santūrumo, nei meilės darbui, nei meilės šlovei, nei pagarbos Dievui ir religijai, bet ir tėvynė, saldžia laisve užtikrindama kiekvieno laimę ir saugumą, pati tarsi kuria piliečių meilę sau.⁷⁶

Būti piliečiu – tai vykdyti pilietines pareigas, taip užsitikrinant saugumą, laisvę ir gerovę. Toks pilietiškumo aiškinimas tiesiogiai sietinas su bajoriškosios laisvės sampratos transformacija, kur laisvė neatsiejama nuo įsipareigojimo. Taip aiškinant pilietiškumą, bajoriškas Abiejų Tautų Respublikos išskirtinumas postuluojamas kaip bajorijos mąstymo ir politinės veiklos produktas, kuriame bajorų atsakomybė yra šio produkto kokybė.

Kartodami gamtos tvarkos argumentus, katalikiškosios Apšvietos švietėjai pabrėžė, kad šioji Dievo duota tvarka, pagal kurią žmonės yra protingi ir racionalūs, vadinasi, gebantys perprasti tvarką bei jos duodamus įsipareigojimus. Apšvietos amžiuje siekia tiek geriau valdyti, tiek vykdyti savuosius įsipareigojimus. M. P. Karpavičius, pamokslė vyriausiajam Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Tribunalui, aiškindamas, jog Kūrėjas suteikė protingą prigimties kilnumą, teigė: „Doros ir papročių kilnumą pasiekiamo šviesdami protą ir valdydami širdį pagal

⁷⁶ Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas, pradedant LDK Vyriausiąjį tribunolą [sakytas] 1778 [m.] gegužės 1 dieną Gardine, prieš paskiriant [maršalo] lazdą prakilniajam JM ponui grafiui Mykolui Rokickiui, Minsko kaštelionui, Šv. Stan[islovo] ord[ino] kav[alierii], in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 259–262.

sveikiausios moralės ir pilietinio mokslo principus⁷⁷, todėl paveldėta bajorystė ir jos suteikiama laisvė yra svarbi laisvoje tautoje, bet

puikuotis vien šia didybe, neatliekant doros ir sąžinės priedermių, nepaisant teisės, neturint edukacijos ir talentų, nesidarbuojant savo tėvynėje, – tai reiškia suteršti tą brangiausią puošmeną, kurią giminės protėviai paliko kaip paveldą⁷⁸.

Toks aiškus politinių teisių ir įsipareigojimų jungimas buvo švietėjų kuriamos piliečio sampratos modelis, kuriame tilpo tiek amžiaus racionalumo, tiek dieviškosios tvarkos elementai. Pagrindinis iš argumentų, grįstų religiniu mokymu, buvo aiškinimas, kad Katalikų Bažnyčios mokymas neprieštarauja apšvietai ir yra dalis švietėjų mokymo. Religiniais argumentais buvo akcentuojama, kad dieviškosios tvarkos modelis, suponuojantis prigimtinę tvarką, suderinamas su laimės ir gerovės siekiu žemiškojo gyvenimo patirtyje.

Ši religijos ir pilietiškumo sąjunga veikė kaip aiški nuoroda, jog valstybės ir jos politinės bendruomenės išlikimas bei valdymo kokybė priklauso nuo katalikiškosios Apšvietos idėjų įsisavinimo. Šis įpareigojimas pasitelkti religiją ir mokslą ugdant valstybės piliečius aiškiai nurodė, kad geras pilietis yra išsilavinęs, nes geba ir gali veikti valstybės naudai.

Apšvietos paveiktas suvokimas, kad švietimas ir lavinimas ugdo naują, pilietiškai mąstančią kartą, Lietuvos švietėjus skatino pabrėžti ugdymo tikslus ir naudą. Mokslas ir išsilavinimas pateikiami kaip kiekvieno piliečio pareiga, nes apsišvietę piliečiai gebės įveikti valstybės problemas. Šią mąstymo paradigmą galima laikyti valstybės modernumo įrodymu, kuomet valstybiniai tautos švietimo tikslai siejami su valstybės vizija, o politinis išsprusimas – su jos valdymo kokybe.

Išsilavinimas kaip naujos, valstybiškai mąstančios, tautos pagrindas, kuriame tilpo savųjų pareigų ir įsipareigojimų suvokimas bei protingos laisvės argumentacija, leido Abiejų Tautų Respublikai pasiekti dalines politines reformas. Apšvietos idėjos, paveikusios pilietiškumo sampratą, buvo esmingai svarbios šalyje randantis stipriam politiniam sąmoningumui ir atsakomybei.

Pilietiškumo ugdymas kaip šviečiamasis politinis mąstymas

Analizuoti ir vertinti XVIII a. antrosios pusės politinį mąstymą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nėra lengvas uždavinys. Dėl specifinio konteksto, kuriame pinasi katalikiški, fiziokratiški, bajoriškos laisvės tradicijos ir Apšvietos reformų elementai, sunku įvertinti politinės minties pokytį ir modernumą. Bažnytinių ir

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*

pasaulietinių tikslų supynimas leidžia numanyti kitokios Apšvietos – lokalias, turinčios vietai būdingų patriotinių tikslų, – egzistavimą.

Prigimtinės tvarkos akcentavimas yra tiesioginė nuoroda į prigimtinę teisę, kuri kyla iš visų formų politinio gyvenimo⁷⁹. Kartu prigimtinės teisės akcentavimas politiniuose reikaluose nurodo ir į sudėtingą teologinę-politinę problemą, kuri yra vienas esminių įtampos šaltinių Vakarų filosofijoje. Kaip rašė Leo Straussas,

pamatinis klausimas yra, ar žmonės gali įgyti tą gėrio pažinimą, be kurio jie negali savarankiškai valdyti savo individualaus ar kolektyvinio gyvenimo remdamiesi savo prigimtinėmis galiomis, ir ar tas jų pažinimas priklauso nuo dieviškojo apreiškimo⁸⁰.

Ši teologinė-politinė dilema L. Strausso darbuose geriausia suprantama kaip filosofo santykio su pilietiniu gyvenimu, kai politinė bendruomenė, įskaitant gerą jos tvarką, priklauso nuo dieviškojo įstatymo, problema⁸¹. Ji neturi aiškaus sprendinio: žmogaus racionalumo, egzistuojančio be dieviškojo apreiškimo, akcentavimas liudytų modernų politinį mąstymą, o prigimtinių įstatymų susiejimas su natūraliąja teologija⁸² – ikimodernų (tomistinių) mąstymą.

Stiprus katalikiškumas politinę mintį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, atrodytų, sieja su ikimodernia teisių aiškinimo koncepcija. Pagal šią koncepciją teisių samprata teoriškai buvo subordinuota, bet ne steigiančioji, nes veikė remdamasi prigimtine teise. Šios teisės pagrindas buvo joje glūdinti moralinė tvarka, o visos teisės buvo apibrėžiamos kaip prieš jas egzistuojančių teisingumo taisyklių dalis. Šių teisių vykdymas buvo suprantamas kaip teisinga priežastis (lot. *recta ratio*) arba kaip autoritetingai perduotas, suvokiamas žmogiškojo racionalumo, arba kaip autoritetingai nurodomas dieviškosios teisės ir skleidžiamas Katalikų Bažnyčios autoritetų, kurie perdavė dalies taisyklių priežiūrą visuomeniniams autoritetams, leidžiantiems įstatymus siekiant didesnės naudos⁸³. Vis dėlto atrodo, kad M. P. Karpavičius, atstovaudamas racionaliajai, fiziokratinei švietimo filosofijai, pabrėžė iš prigimties kylančias teises – gyvybės, nuosavybės ir teisingumo, – bet ne pareigas jas užtikrinti, nes taip reikalautų dieviškoji moralinė tvarka. Jo pabrėžiamas racionalus protas yra pajėgus suvokti prigimtinių teisių pirmumą ir iš jų kylančią visuomeninę būklę.

79 Leo Strauss, *Prigimtinė teisė ir istorija*, Vilnius: Tyto alba, 2017, p. 99.

80 *Ibid.*, p. 92.

81 Walter Nicgorski, Reflections on Faith and Reason, in: Ann Ward, Lee Ward, *Natural Right and Political Philosophy: Essays in Honor of Catherine Zuckert and Michael Zuckert*, Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2013, p. 205.

82 Leo Strauss, *op. cit.*, p. 187–188.

83 Janet Coleman, Are There Any Individual Rights or Only Duties?, in: Virpi Makinen, Petter Korkman, *Transformations in Medieval and Early-Modern Rights Discourse*, Dordrecht: Springer, 2006, p. 32.

Šioje prigimtinės teisės koncepcijoje glūdi esminis modernaus politinio mąstymo bruožas – suvokimas, kad apšviestasis protas iš prigimties pajėgus per visuomenės gerovės siekius suvokti naudą sau. Tokiame mąstyme prigimtinę teisę „absorbuoja pozityvusis visuomenės įstatymas, sukonstruotas pagal prigimtinę teisę. Bendroji valia užima prigimtinio įstatymo vietą“⁸⁴. Iškeliant visuomeninį būvį, M. P. Karpavičiaus pamokslų misija tapo ir „proto apšvietimas įpilietiniant liaudį“⁸⁵. Piliečių ugdymas buvo vienas kertinių tikslų, nuosekliai reiškėsis M. P. Karpavičiaus pamoksluose.

Pilietiškumo ugdymo programa, apėmusi visą Abiejų Tautų Respubliką, kartu buvo ir jos išskirtinis bruožas. Reformų „iš viršaus“ pobūdis Abiejų Tautų Respublikoje – išskirtinis jos bruožas, tačiau dėl to jis neturėtų būti suprantamas kaip „blogas“ ir netinkamas. Egzistavusi lokali piliečių ugdymo programa, siekusi valstybės gerovės, veikė kaip centralizuota visą šalį apėmusi sistema. Pilietiškumo akcentavimas joje steigė bendrosios tautos valios kaip siekiančios tautos gėrio įvaizdį. Vis dėlto, kaip teigia L. Straussas, moderniosios prigimtinės teisės analizėje tauta ne visada supranta, kas yra tautos gėris. Iš to kyla nuostata, kad „tautą reikia mokyti žinoti, ko ji nori, o individas, kuriam kaip prigimtinėi būtybei rūpi tik jo paties gėris, privalo būti transformuotas į pilietį, kuris nedvejodamas teikia bendrajam gėriui pirmenybę prieš savo privatų gėrį“⁸⁶.

Tokios nuostatos laikėsi ir M. P. Karpavičius suvokęs, kad pilietiškumo ugdymas – valstybės išlikimo ir klestėjimo raktas. Toks mąstymas yra ir konceptualinio pokyčio įrodymas: apšviestojo proto gebėjimas suvokti iš prigimtinės tvarkos kylančios visuomeninės būklės ir visuomeninių įsipareigojimų naudą siekiant išsaugoti prigimtinės teisės keitė privilegijų ir pareigų tradiciją.

Politinė mintis M. P. Karpavičiaus pamoksluose yra ne kas kita, kaip valstybinis mąstymas apie žmonių įpilietinimą.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- [Gattey Pierre], *Nauka rozsądna, obyczajowa, y polityczna / Od uczonego niegdys jezuita, x. Piortra Gattey Francuskim językiem napisana, teraz na Polski przelożona, i dla więksey wygody porządkiem materyi ułożona*, W Wilnie: w Drukarni Królewskiej przy Akademii, 1780.
- 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, vertė ir sudarė Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2007.
- Dmochowski Franciszek Ksawery, *O cnotach towarzyskich i występkach im przeciwnych*, Wilno: w Drukarni Akademickiej, 1799.
- Hobbes Thomas, *Leviatanas*, Vilnius: Pradai, 1999.
- Le Trosne Guillaume-François, *De l'ordre social*, Paris: Debure, 1777.
- Łegowicz Józef, *Stan małżeński: czyli prawidła szczęśliwego między małzonkami pożycia y porządnego a chrześcijańskiego wychowania dzieciak, przez x. Józefa Łegowicza, nauk wyzwolonych, filozofij i świętey teologij doktora, plebana kościoła Korcożyskiego, zebrane y na pożytek powszechności do druku podane*, W Wilnie: w Drukarni Królewskiej przy Akademii, 1787.

84 Leo Strauss, *op. cit.*, p. 322.

85 Dalius Viliūnas, *Mauricijus Pranciškus Karpis*, p. 14–15.

86 Leo Strauss, *op. cit.*, p. 322–323.

- Locke John, *Locke: Two Treatises of Government Student Edition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Locke John, *Second Treatise of Government and a letter concerning toleration*, Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 68.
- Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, originalų tekstus parengė, iš lenkų kalbos vertė Kristina Mačiulytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII amžiaus antroji pusė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
- Początki nauki moralney dla użytku młodzieży krotko zebrane*, z Włoskiego języka przez J. X. M. przetłumaczone, W Wilnie [Vilnius]: w drukarni J. K. Mci przy Akademij, 1792.
- Prospectus Lectionum in Alma Academia et Universitate Vilmensi [...] ad instaurationem studiorum ex anno 1783 in annum 1784 (ex anno 1784 in annum 1785) propositus*, Vilnae: Academia et Universitas Vilmensis, 1783, 1784.
- Stroinovskis Jeronimas, *Prigimtinės teisės mokslas*, sudarytojas Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
- Układ lekcji w Kollegium Moralnym*, 1783–1784, Wilno: Academia et Universitas Vilmensis, 1783, 1784.
- Viliūnas Dalius, *Mauricijus Pranciškus Karpis. Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.
- Albaum Martin, The Moral Defenses of the Physiocrats' Laissez-Faire, *Journal of the History of Ideas*, t. 16, Nr. 2, 1955.
- Coleman Janet, Are There Any Individual Rights or Only Duties?, in: Virpi Makinen, Petter Korkman, *Transformations in Medieval and Early-Modern Rights Discourse*, Dordrecht: Springer, 2006.
- Grzeškowiak-Krwawicz Anna, *Regina Libertas. Wolność w Polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Słowo, 2006
- Janeczek Stanisław, *Oświecenie chrześcijańskie: z dziejów polskiej kultury filozoficznej*, Lublin: Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1994.
- Kriegel Blandine, The Rule of State and Natural Law, in: *Natural Law and Civil Sovereignty: Moral Right and State Authority in Early Modern Political Thought*, ed. Ian Hunter, David Saunders, London: Palgrave Macmillan UK, 2002.
- Mačiulytė Kristina, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
- Mačiulytė Kristina, Mykolas Pranciškus Karpavičius ir piliečių tautos idėja, in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 15–44.
- Nicorski Walter, Reflections on Faith and Reason, in: Ann Ward, Lee Ward, *Natural Right and Political Philosophy: Essays in Honor of Catherine Zuckert and Michael Zuckert*, Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2013.
- Plečkaitis Romanas, *Lietuvos filosofijos istorija*, t. I, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004.
- Plečkaitis Romanas, Švietimo reforma Lietuvoje ir jos padariniai filosofijai, in: *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse*, sudarė Dalius Viliūnas, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008.
- Prašmantaitė Aldona, Dėl Lietuvos katalikų dvasininkijos dalyvavimo Edukacinės komisijos veikloje, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 55–71.
- Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Sidney Algernon, *Discourses Concerning Government*, ed. Thomas G. West, Indianapolis: Liberty Fund, 1996.
- Strauss Leo, *Prigimtinė teisė ir istorija*, Vilnius: Tyto alba, 2017.
- Viliūnas Dalius, *Filosofija Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014.

VILIUS MAČKINIS – politologas, socialinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas. Mokslinių interesų kryptys – idėjų istorija, Rytų Europos idėjos kaita.

Elektroninis paštas *vilius.mackinis@tspmi.vu.lt*

IDEA OF NATURAL ORDER AS A BASIS FOR POLITICAL THINKING IN THE SERMONS OF MYKOLAS PRANCIŠKUS KARPAVIČIUS

VILIUS MAČKINIS

Vilnius University Institute of International Relations and Political Sciences

Analysis of the idea of natural order in the sermons of Mykolas Pranciškus Karpavičius (Michał Franciszek Karpowicz, 1744–1803) is presented in the article. M. P. Karpavičius in his sermons elucidated societal relations emphasising natural law. In his teachings social state was understood as an outcome of a divine organisation and meant that a human being – a social member of the society, with a gift of natural reason – has to make decisions that create his wellbeing. Such an explication where society is attributed to natural order was a main pillar upon which his political thought rested. It encompassed the goal of the upbringing of a rational and reasonable individual, which by itself connected aspects of both religious and secular life.

M. P. Karpavičius' sermons have to be understood in the context of physiocratic political tradition, which accentuated the preference of the nation through its natural rights and liberties which require the political contract in order to achieve security and safety of one's property. Following the reasoning that social condition stems from the natural order, M. P. Karpavičius upheld the physiocratic ideals while naming the principles of authority. According to him, authority is needed to ensure security, prosperity and justice of the society. Being a Catholic enlightener he emphasised that the main task of any government, no matter its form, is to protect the natural rights. In its essence this argument remains physiocratic, emphasising the basic tenets of life, property and justice.

Accentuating the natural order and Christian values, he taught that duties accepted as upheld laws are a continuation of the natural order and natural condition stemming from citizen's obligations related to the established society. In the sphere of political thinking this allowed to emphasise the nobility's obligations towards the body politic as an inherent part of their citizenship, and at the same time depreciate their political privileges.

Out of the principles of the natural order consistently followed the concept of natural liberty, which allowed the implementation of the functions of natural right. This concept of liberty together with directions to uphold laws and societal duties directly influenced the understanding of noble liberty, because enlightened teaching encouraged to rethink its limits. M. P. Karpavičius emphasised differences between rational liberty and licence, explaining that reasonable liberty in the

enlightened society has to be restricted. Natural liberty was understood as a liberty limited by the law ensuring political existence of the nation. The guarantee of such liberty assured the security of justice and law abiding citizens. Licence and anarchy were presented as opposition to the interests of the state and society leading the state to a demise. Antithesis to licence and anarchy relied on a simple argument of aspiration to have order in the state and was elucidated as rational liberty.

Universal education was understood as an instrument in upbringing of the civil society, which understands the limits of its freedom and its duties. Meaning of such a concept of citizenship manifested itself as a rational reflection of the civic existence. It emphasised the principles of natural order and civic duties, criticised licence and established an idea of rational liberty. Supporting such a concept M. P. Karpavičius emphasized citizenship as engagement towards the state and God. Such understanding was connected to the goals of state prosperity, was named love of motherland and was traced not to the noble heritage, but to duties stemming from the natural order. Being a citizen meant upholding one's duties and in this way securing one's life, liberty and prosperity. Civic relationship stemming from nature was understood as the only incentive needed in order to uphold the relationship itself.

Sermons by M. P. Karpavičius can be identified as a local programme for citizen upbringing emphasizing goals of state prosperity. Emphasis on citizenship was directed towards foundation of the will of the nation, understood as a common and public matter. The upbringing of citizens was understood as an inseparable part of the teaching on how to be a proper nation. It was a goal to change individuals that think only about their own wellbeing into citizens that care about the common good.

Keywords: Michał Franciszek Karłowicz, natural order, social state, liberty, citizenship.